

Studije

Izvorni članak UDK 165.742: 18.01/Česmički

Zlatko Posavac, Zagreb

Humanističko-renesansna estetika Janusa Pannoniusa Viteza Česmičkog

Slava i tragika (hrvatske) Pannonije

a.

Prvo najbližavije ime hrvatskog latinističkog humanizma, vremenski odmah poslije P. P. Vergerija, iznimno talentiran i obrazovan sjajan pjesnik u europskim razmjerima, pjesnik koji je imao jasno formuliran svoj nazor na svijet, no koji je ujedno isto tako eksplicirao i svoja estetička shvaćanja, bio je rodom Slavonac, školovan u Ferrari, zatim u Padovi, po časti biskup, a od godine 1469. slavonski ban – JANUS PANNONIUS (Ivan Vitez Česmički 1434.–1472.). Hrvatska ga kulturna povijest dijeli s mađarskom, jer je kao »najslavniji ugarski humanist«, kako ga još 1962. nominira P. O. Kristeller, za obje nacionalne kulture zaslužnim na isti način.¹ Taj izuzetno senzibiliziran talentirani poeta, osjećajan i sjetan, ali ne zazirući od smijeha i britke satire, izvrsnog obrazovanja, samim svojim opusom raspršuje čestu predrasudu kako se u Hrvatskoj sve najznačajnije u doba humanizma i renaissance zbivalo samo na jugu Hrvatske, na Jadranu. Humanizam je, kao fenomen i epoha, povijesno zbivanje, koje – premda početno emanira iz Italije, gdje je svoje obrazovanje stekao i Česmički – zahvaća cijelu Europu, pa tako ne zaobilazi niti sjevernu Hrvatsku. Nažalost, Pannonius je umro relativno mlad: »Političko umorstvo jednog zavjerenika ili samoubistvo čovjeka u bijegu u inozemstvo, koji se sklonio na Medvedgrad ili u remetski samostan, njegova smrt ostala je zagonetna« (Krlježa). Kao biskup koji piše savršene latinske stihove, Pannonius nije pisao estetičke, pa ni filozofske traktate, ali su njegovi pogledi, njegov svjetonazor i – gotovo bismo na moderni način smjeli reći – »njegovo tragično osjećanje života«, kao i njegovi nazori poimanja umjetnosti, jasno izrečeni u njegovim poetskim iskazima. Filozofijski nazori Pannoniusovi nalaze se između ostalog izloženi pod naslovom *De rerum humanarum conditione* (Elegija XXXI), a estetički u panegiriku *Laus Andreae Mantegnae pictoris* (Elegija XVI), zatim u stihovi-

1

Paul Oskar KRISTELLER, *The European Diffusion of Italian Humanism*, 1962; ovdje citirano prema *Die Verbreitung des Italienischen Humanismus in Europa*, u knjizi navedenog autora *Humanismus und Renaissance*, II: *Philosophie, Bildung und Kunst*, Wilhelm Fink Verlag, München 1976., strana 88. Kristeller posebno ističe ljude koji u Italiju

15. stoljeća nisu dolazili poslom i tako bili u kontaktu s novim idejama i oblicima umjetnosti, nego upravo samo radi studija humanističkih disciplina: »In Ferrara finden wir unter Guarinus Schillern Janus Pannonius – später Bischof von Fünfkirchen und einer berühmtesten ungarischen Humanisten.«

vima s adresatom, poput onih *Ad Galeottum Narniensem*, a posebice još u dvjema *poslanicama prijatelju Strozziu* (Elegija XXI i XXII), te dakako i u nizu epigrama. Generalno uzevši, njegovi su nazori platonistički, bolje rečeno neoplatonistički, a i to u posebnom renesansnom horizontu. Djela mu nisu tiskom objavljena za života, nije se očito za to dospio sam pobrinuti. Ostajući vjeran antiknoj starini kojoj se divio, ostavio je iza sebe samo rukopise. Štovatelji Pannoniusovi tiskom su ih ipak objelodanili već 1555. u Baselu, a u Budimu 1754., zatim u Budimpešti 1880. i opet 1934. U Zagrebu tiskom objavljen izbor pjesama i epigrama s latinskim izvornikom i usporednim hrvatskim prijevodom dobio je Ivan Česmički tek 1951. godine.²

Ako usmjerimo pažnju na sadržajne iskaze njegove poezije, a ne primarno i jedino samo na poetičnost i stihotvornu vrsnoću, tada je u estetičkom smislu očito da se teorijski oslanja na tezu *mimesis*, odnosno teoriju mimizeze.³ Pojam *mimesis*, dakako, svojim antiknim podrijetlom u eksplicitnoj primjeni na umjetnost potječe od Platona, premda u renesansi praktično djelimice ima aristotelovsku impregnaciju, jer nema negativnih Platonovih konotacija, pa ih tako nema niti kod Pannoniusa. Kada je slavni renesansni slikar Mantegna ukomponirao u jednu svoju sliku *portrait* Česmičkog s njegovim prijateljem, bio je to povod da pjesnik pjesmom iskaže hvalu, pohvalu i zahvalu slikaru. Otud usklik u stihu: »*Ta sličniji smo nego u zrcalu nam slika*«, gdje *mimesis* očito ima pozitivno značenje u verziji klasične formule *ars est imitatio (naturae)*. Nu istodobno se jasno razabire kako je umjetnički *mimesis* više nego puka mehanika zrcalne slike, prem je ideja i metafora zrcala bila i u renesansi opće mjesto. Ali to kod Pannoniusa nije samo pohvala konkretnog pojedinačnog djela nego i dometa slikarstva. U duhu renesanse riječ je o novom i navlastitom uvažavanju umjetnosti uopće. Pannonius će ovdje, kao i na nizu drugih mjesta, dati do znanja kako umjetnosti pridaje visoku vrijednosnu poziciju eksplicite upravo – usporedbom s prirodom. U hrvatskoj i europskoj estetičkoj povijesti to je neprijeporno iskaz o novoj epohi:

*Ako tvoje slikarsko stvaranje vrijedno nije
onda ne vrijedi ni ono što sama priroda stvara.*⁴

Znamo kako je Nikola Modruški bio nošen punom sviješću koliko epoha humanizma i renaissance obiluje – kao i nekad antikno doba – podjednako velikim umjetnicima i majstorima umijeća, no njegove su preokupacije u razmatranju bile s drugačijim intencijama, pa je za visoko mjesto epohalnog instaliranja umjetnosti bio potreban indirektan zaključak. Kod Janusa Pannoniusa vrijednost umjetnosti, zajedno s visokim rangom – baš i za slikarstvo, koje se povijesno nije brojilo u *artes liberales*, ali ni u *studia humanitatis* – iskazuje se direktno. Međutim, bilo bi pogrešno uzeti kao da je Česmički omalovažao prirodu. Naprotiv. Na djelu je povijesno humanističko-renesansno »otkriće«, afirmacija prirode i prirodnosti, koje u horizontu ljudskog svijeta i života ima jedno dublje, punije značenje od pukog materijalnog svijeta i materijalnog dobra, s jedne, ili artificijelnosti, te bogatstva takve vrsti, s druge strane. Primivši na poklon od prijatelja jabuku i pjesme, smatrajući jabuku tjelesnom hranom i nečim po prirodi lijepim, Česmički će postaviti retorička pitanja... i... dati odgovor:

*Što je pred jabukom zlato, pred pjesmom dragulj što je?
Tko daje zlato i dragulj, manje vrijedno daje!*⁵

Baš zbog toga što je visoko cijenio umjetnost kao kultiviranu sferu duha u cjelini, Pannonius će s pogledom na konkretne oblike i uvjete stvaranja u stihovima upućenim *Ad Galeottum Narniensem* upozoriti: »Svakako, na duh jako utječe kraj u kojem živiš«, smatrajući važnom okolnost »pod kojim podnebljem duh ti pjesme stvara«. ⁶ Dakako, riječ je ovdje i o raspoloženju, o čuvstvenim afektivnim dispozicijama, o pozitivnim i negativnim efektima »štimuma«, ili čak krajolika i prirodnih fenomena općenito. Pannoniusovo je shvaćanje u tom smislu anticipativno gotovo do razabiranja budućeg horizonta, poput onoga kod Hypolita Tainea ili Ellie Faurea, gdje uz pozitivistički geografski shvaćeno mjesto i podneblje do izražaja dolazi također i sociološko-kulturološka dimenzija. Čak i rano intuitivno determinirana *povijesnog*, što će se tek preko Patriciusa ili Vicoa postupno profilirati kao misao i evolutivno rasti spram Hegela. Determiniranje (ovozemaljskim) realitetom prepoznatljivo je iz onih mjesta gdje Pannonius drži da se zatekao u »barbarskom kraju«. To je tipična oznaka koju su rabili pisci epohe humanizma za svaki oblik egzistencije ukoliko nije bio rafinirano prožet obrazovanjem i to upravo u novom duhu njihove nove humanističko-renesansne koncepcije. Njihovih *Studia humanitatis!*

Pannoniusovu porabu oznake »barbarski« valja kao geografski shvaćenu akceptirati oprezno i ne tumačiti svagda jednoznačno, tako da je našavši se izvan Italije svuda tobože nailazio samo na područja u kojima nedostaje kultura. Ima dakako i toga kod Česmičkog. No čini se kako je svoju kvalifikaciju namijenio zapravo ljudima oko kraljevskog dvora koji je tada bio u Budimu, mjestu gdje su ujak Vitez od Sredne i Pannonius osnivali znamenitu Biblioteku, glasovitu Corvinianu, istodobno kad i u Pečuhu Akademiju, dakle institucije koje okupljaju učene i darovite ljude. Ipak, naravno da je tankočutni Česmički osjećao razlike talijanskog juga, s mnogo jakih centara kulturnog i urbanog života, spram sredine u kojoj se našao na dvoru hrvatsko-ugarskog kralja Matije Korvina u sjevernijem podneblju Europe, koje je geografski realno hladnije, surovije podneblje, tako da i drugačiji »običaji«, te drugačiji oblici života imaju pritom svoje značenje za koje također Česmički rabi naziv »barbarski«. No ponajviše doprinose toj kvalifikaciji grubi oblici egzistencije vezani stalno uz bojno polje. U toj geografsko-povijesnoj situaciji važno je uočiti da za Pannoniusa – kao što je, primjerice, bio za Dubrovčanina Iliju Crijevića – hrvatski jezik neće biti »ilirsko kriještanje«, šušketanje, »stribiligo illyrica«. Pannonius to neće reći ni za koji jezik, premda je bio dosljedan latinist. Pannonius će naime do-

2

Ivan ČESMIČKI (Ianus PANNONIUS), *Pjesme i epigrami*, tekst i prijevod (preveo Nikola ŠOP), u ediciji *Hrvatski latinisti*, knjiga II., izdanje JAZU, Zagreb 1951.

3

Na Pannoniusovo poimanje umjetnosti autor je upozorio člankom objavljenim u časopisu *Forum*, Zagreb 1977., broj 6. Ponovno, ali opširnije Zlatko POSAVAC, »O estetičkim nazorima Janusa Pannoniusa«, *Dani hvarskog kazališta*, svezak XVI, Split 1990., str. 72–83.

4

Janus PANNONIUS, *Laus Andreae Mantegnae Pictoris*, Elegia XVI., *Pohvala slikaru*

Andriji Mantegni, citirano prema Ivan ČESMIČKI, *Stihovi i epigrami*, preveo Nikola Šop, *Hrvatski latinisti*, knjiga 2., izdanje JAZU, Zagreb 1951., str. 102 i 103.

5

Janus Procelio poetae, u prijevodu Nikole Šopa, *Pjesme i jabuke pjesnika Procelija*, *Hrvatski latinisti*, knjiga 2., JAZU, Zagreb 1951., op. cit., str. 298–299.

6

Ad Galeottum Narniensem (Galeottu Narnijskom), *Hrvatski latinisti*, knj. 2., JAZU, Zagreb 1951., str. 262 i 263.

slovno, govoreći na jedan drugi način, u skladu s poimanjima svojega vremena, širokog duha i oštroomno tvrditi:

*Svejedno je na kojem tko jeziku svoje pjesme piše
I nerazumljivu hvalimo pticu samo ako lijepo pjeva.⁷*

Primat, dakle, dobiva kategorija ljepote, koja ima univerzalno značenje, ali se ozbiljiti može u posebnim modalitetima, kod različitih ljudi svagda na svoj način, za svaku naciju i narod u vlastitome jeziku. Pa čak ako se u epigramu *De se ipso*, iz kojeg doznajemo da se Česmički »kraj duboke... rodio Drave«, pjesnikov jedan stih interpretativno zaželi tumačiti verzijom ironične dvosmislice, neće izostati pozitivno značenje:

Svaki na jeziku svome pjesme razumije glas.⁸

Kao čovjeku s nazorima latinističkog humanizma Pannoniusu je osobno, kao i mnogim drugima, uzor pjesništva i umjetnosti antička kultura. Za svoj ideal na jednome mjestu navodi Martiala poimence. Međutim, Pannonius ipak ne pripada među one koji su slijepo doslovno slijedili antičku paradigmu. Nije bio samo filolog nego pjesnik, stvaralac i mislilac. Objekcija o jeziku već upućuje na to da vrijedne umjetnosti, vrijednog pjesništva ima i mimo latinskog. Isto je kod Hrvata znao već i Nikola Modruški Kotoranin, također i mimo i poslije antike. U tom pogledu Pannonius će svoje vrijeme shvaćati kao autentično, izvorno svoju vlastitu *novu epohu* i u tom će smislu, poštujući antikne ideale, biti vrlo jasan, opominjući ljubitelje starih knjiga:

Ljepše je ono novo što se stvara.⁹

Pannonius nije sasvim sigurno bio čovjek okrenut protiv pozitivnih tradicija, no bio je senzibiliziran za inovacije i suvremenost. Zato će u već citiranom epigramu *Samome sebi* – on kao eminentni latinist! – napomenuti kako svi oni koji žele pjevati ljubavne pjesme, za svoj uzor imaju – Petrarca! A to je značilo pisati poeziju, stvarati umjetnost riječi nacionalnim, narodnim jezikom. Dignitet i legitimitet tog povijesnog etabliranja iznadaujuć je plod humanističkog latinizma.

Sam pak Česmički, kad bismo sudili samo po dosadašnjim hrvatskim prijevodima, nije bio pjesnik ljubavne poezije. U tome je on bio sljedbenik Platona, bilo da se ta formulacija uzme doslovce u smislu izvornog Platona bilo da je riječ o renesansnom (neo)platonizmu i »platonskoj ljubavi« – pojmu koji je za moderno doba u jednoj svojoj dionici »modelirao« renesansni platonizam, čemu su očito nerijetko bez pravog razumijevanja pristupale neke ne baš »dobre« interpretacije hrvatske renesansne, no i europske novovjeke kulture uopće. Ne pogada se i ne dohvaća interpretativno cjelinu povijesno poetskog horizonta epohe previđajući nježno prijateljstvo Česmičkog spram svoga paža.¹⁰ S tim da se mora uvažiti kao jasna teza o kojoj će na drugome mjestu Česmički biti eksplicitan izjavom da nema ništa protiv ljubavi, pa niti ljubavne poezije, tek interferentno istodobno smatrajući kako poezija ima i uzvišenijih, jednako lijepih i čak važnijih estetičko-poetički bitnijih tema. U pitanju je, također na tragu Platona, poimanje ljubavi: kada, koja i kakva ljubav!?

U duhu vlastitoga humanističko-renesansnog doba Pannonius drži, ne napuštajući antikne uzore, kako je umjetnosti uopće, a navlastito »pjesničkom pisanju cilj slava«. ¹¹ U tom kontekstu *slava* (gloria!) ima dvostruku

funkciju: prva je osobno uvažavanje uz društveni ugled i čast umjetnika, gdje pjesnik u pjesništvu postaje *poeta laureatus*; a druga: umjetnost preko slave, no i sama sobom, predstavlja ljudski napor da se nadmaši puka prolaznost života, da se nadživi smrtnost, da se živi u vremenu i svijesti budućih naraštaja. Pjesništvo čuva ime i djelo; stoga u kiparstvu kao i u slikarstvu stvorene likove »uništiti ne može ni vremena pusti bijeg«, kako eksplicitno kaže Pannonius u već ovdje citiranoj pjesmi *Laus Andreae Mantegnae Pictoris*. Aspekt je to i varijanta – bolje rečeno, renesansna šira izvedenica – onog klasičnog *exegi monumentum*...

Izvornim *pozitivnim* Platonovim shvaćanjima umjetnosti biti će Pannonius najbliži u problemu tematizacije. Na samome početku pjesme *De se aegrotante in castris* (Bolovanje u taboru), imenujući samog sebe, smatra da je pjesnik – prorok! *Vates. Poeta vates!* A to poimanje predpostavlja ideju *pjesničkog zanosa*. Nije, dakle, riječ tek o ljubavnom zanosu. Sam pak Česmički nije bio, rekosmo, ljubavni pjesnik, a nije preokupacije ljubavnim prilikama i neprilikama, kao ni ljubakanje, preporučivao niti prijateljima. Ne iz moralističkih razloga, nego zato:

*Jer ipak, počesto odvraća pažnju ljudskoga duha
i njegovu želju za znanjem jalovi ljubavi plam.*¹²

Pannonius stoga, pišući prijatelju Strozziu, vrlo eksplicitno formulira svoju tezu:

*Nije samo ljubav o kojoj si pisati moćan,
Još mnogo ljepotâ ima i novi i stari vijek.
Ili ti prija da opjevaš bojeve muževa slavnih
Tako da predmetu tome bude prikladan stih.*¹³

U duhu je Platona poziv prijatelju »junačka kreševa pjevaj«, jer je Platon preporučao pjesništvo koje govori o junačkim i slavnim djelima predaka, koja mogu biti *uzor* drugima, osobito mladeži, dakle o slavnim djelima koja su *ideal* vrline, djela, koja su veličina i vrijednost po sebi – iz prošlosti, no i u suvremenosti. Doslovce to izriču Pannoniusovi stihovi u citiranoj opširnoj *Elegiji XXI*.

7

Ad Marcellum (Marcelu), prema Ivan ČESMIČKI, *Pjesme i epigrama, Hrvatski latinisti*, knjiga 2., JAZU, Zagreb 1951., str. 248–249.

8

De se ipso (Pjesnik Ivan o sebi), u izdanju JAZU, 1951., str. 220 i 221. Također *Hrvatski latinisti* 1., u ediciji PSHK, knjiga 2., Zagreb 1969., str. 204 i 205.

9

Ad amatore librorum veterum (Ljubitelju starih knjiga), *Hrvatski latinisti*, JAZU, Zagreb 1951., str. 230 i 231. Također *Hrvatski latinisti* 1., u seriji PSHK, knj. 2, Zagreb 1969., str. 206 i 207.

10

De morte Racacini cubicularii (Smrt sobara Rakacina), *Hrvatski latinisti*, knj. 2., JAZU, Zagreb 1951., str. 60–71.

11

Ad Julium (Juliju), *Hrvatski latinisti*, knjiga 2, JAZU, Zagreb 1951., str. 232–233.

12

Ad T. Vespasianum Strozam (Titu Vespasianu Stroziju) *Varavost žene, Elegia XXI., Hrvatski latinisti*, knjiga 2., JAZU, Zagreb 1951., str. 128 i 129. U ediciji PSHK, *Hrvatski latinisti*, 1., Zagreb 1969., str. 188 i 189. (Nikola Šop u hrvatskom prijevodu pogrešno naslovom tematizira poslanicu, čega izvornik ne navodi.)

13

Op. cit., u izdanju JAZU, 1951., str. 130 i 131, u ediciji PSHK, knjiga 2., sv. 1., Zagreb 1969., str. 188 i 189.

*Manje li prija ti staro, novo će mnogo ti dati,
U našem vremenu velik je ljudi čuvenih broj.*

Na tragu Platona, u duhu vlastita doba, Pannonius dakle daje prednost *epskoj poeziji* koja govori o herojima.

Međutim, kolikogod cijenio antiku, Pannonius evidentno nije imao na umu samo mitske heroje nego upravo i sudbonosna zbivanja i junačke podvige svojega doba, svoje i *eo ipso* također hrvatske povijesne zbilje (*Elegija XXI*):

*Evo pak Panonskog naroda, što protiv dušmana kletog,
Za istinu pravu pravedan bije boj.
Njihova junačka djela budućnosti dalekoj predaj
I tolikih odličnika pogibiju i slom.¹⁴*

Posve u duhu Platona ispunjen je zahtjev za *istinom* kao najvišim načelom pravednosti: *Numine pro vero, Pannonones arma ferunt*. Stoga upravo tezom o pjesničkom zanosu i pjesničkim dosizanjem istine Pannonius razrješuje sporna mjesta o pjesništvu kod izvornog Platona (*Država* i *Fedar*). Poruka koja je doprla do svršetka 20.-og i početka 21. stoljeća. Zato je za razumijevanje platoničke opcije Pannoniusove vrlo koristan epigram *De Marsilio Ficino*.

*Nedavno, dok sam u Elisiju tražio dušu Platona,
Starac Somije reče, da je u Marsilija ona.¹⁵*

Zalažući se pri aktualiziranju epskog pjesništva za tematizaciju ratničkih djela i junaštva, Pannonius o sebi kao pjesniku ipak posve određeno kaže: *Mene raduje mir, a predašnji voljahu Marta i u ratu zavrijediše veliku čast*.

Pannonius – osjećajan, čuvstven i tankočutan po svojoj slavonskoj, posavsko-podravsko-podunavskoj prirodi – u afirmaciji epike i »bojeva muževa slavni«, braneći zavičajne teritorije, nije pritom bio u žargonu modernizma »propagandist rata«, no niti konformistički »pacifist«. On je tek smatrao pjesništvo nečim posve ozbiljnim, nečim izuzetno vrijednim, čemu valja posvetiti punu energiju duha i nauštrb čega se snagu i nadarenost ne treba trošiti za trivijalnosti. Otud briga o sadržaju pjesnikovanja s uvidom u postulativnu relevantnost povijesne zbilje. Sudjelujući u ratnim priprema i pohodima, napakon čak i uroti, on je zapravo ipak svagda bio protivnik rata i ratnih strahota, uputivši *Molitvu bogu Martu za mir*:

*Molim te, smiluj se već tim
Panoncima umornim,
O, Oče!¹⁶*

Premda je Ivan Česmički Pannonius, poput Nikole Modruškog, realno bio na bojnopolju i sam se pripremao za rat i pohode protiv Turaka, braneći zavičaj i katoličanstvo (na strani Rima i Europe), očito za nevolje svojega vremena, nevolje svojih sunarodnjaka Panonaca, Hrvata – kao niti Modruški, a zapravo po svemu sudeći još i manje od njega – nije držao krivim jedino Turke. Nije, očito, biskup Česmički u prvom planu držao taj sukob vjerskim, što se ipak indirektno dade zaključiti iz njegove konstatacije kako *nemo religiosus et poeta est* (»nitko ne može bogomoljac i pjesnikom biti«).¹⁷ Iz perspektive *fin de siècle*-a 20. stoljeća, točnije, posljednjeg deset-

ljeća tog stoljeća, ta molba za mir »umornim Panoncima«, i Mađarima i Hrvatima, na nov je način aktualizirala opus Janusa Pannoniusa. Pa ukoliko je možda ostala otvorenim pitanjem, pjesnikova tvrdnja u elegiji *Bolovanje u taboru* (*De se aegrotante in castris*), da je baš on u svoje vrijeme »na Dunav zavičajni prvi donio pjesmu s božanskog Helikona«,¹⁸ dotle zasigurno stoji – već za njegovu epohu, no i za neke povijesne trenutke poslije njega – i opet upravo njegova konstatacija:

*Nekad je Italija svima davala birano štivo,
A sad im pjesme šalje Pannonia ravna.*¹⁹

Doista, u obrazovanim krugovima modernog doba istinsko zanimanje za Slavonca Janusa Pannoniusa na pragu trećeg milenija nije samo u još jednom, ponovnom, tragičnom aktualiziranju molbe »hrvatskom bogu Marsu« za umorne sunarodnjake, nego u zbiljskoj vrijednosti pjesnikova opusa, u pjesničkoj riječi, u estetičkoj i egzistencijalnoj refleksiji, u onom po svjetskoj slavi probuđenom interesu za njegovo djelo izvan Ugarske i Hrvatske. Estetička sugestivnost Pannoniusove poezije bila je i jest nesumnjivom, premda stih *In vacuis foliis forma decoris adest* (»samo u praznom lišću ljepota je čista«) ostaje svejednako zagonetnim i otvorenom interpretativnom zadaćom misaone i estetičke, ma kako moderne hermeneutike.²⁰

Pažljivo čitanje Pannoniusova djela otkriva, uz njegovu temeljnu poetsku dimenziju, vidjesmo, također i karakter lucidnog komentatora, filozofijskog promatrača sebi suvremene povijesne zbilje, a s obzirom na vlastite pjesničke preokupacije *promišljeno izloženu renesansnu estetiku*, od koje su ovdje apostrofirani samc neki od važnijih, odnosno najbitnijih momenata.

U Hrvatskoj se Pannonius, iako je o njemu Kukuljević pisao razmjerno rano i opširno, slabo uvažuje, a još manje poznaje i proučava: i kao pjesnik, no i kao mislilac i estetičar. Taj izuzetno nadareni hrvatski Panonac, biskup i ban panonski, Janus Pannonius Croata, koji je cijenio neoplatoničara Ficina, koji je osobno poznao jednog od najvećih slikara talijanske rane renesanse Andriju Mantegnu, dopisivao se s moćnom firentinskom obitelji Strozzi, a od antiknih uzora – uz ozbiljnog Platona i Plotina – više je od plautovske komedije uvažavao humornu lucidnost Marciala. O životnim će stvarima, doslovce i eksplicitno, reći nekoliko puta kako ništa nema protiv Erosa i ljubavi. Baš naprotiv! No ipak, na tragu autentičnijeg, neiskrivljenog, ali renesansom osvjetljenog razumijevanja Platona, više je od ljubavne poezije cijenio epsku, herojsku, kojom slavna djela velikih osoba

14

Op. cit., u izdanju JAZU, 1951., str. 132 i 133; ovaj je dio – iz nama nepoznatih razloga (!?) – ispušten u ediciji PSHK, 1969.

15

De Marsilio Ficino (O Marsiliju Ficinu), *Hrvatski latinisti*, knjiga 2., JAZU, Zagreb 1951., str. 196–197.

16

Ad Martem imprecatio pro pace (Molitva boga Marta za mir), *Hrvatski latinisti*, knjiga 2., JAZU, Zagreb 1951., str. 308–309.

17

Galeotti peregrinationem irridet (Prošteniku Galeottu), *Hrvatski latinisti*, knjiga 2., JAZU, Zagreb 1951., str. 318 i 319.

18

De se aegrotante in castris (prevedeno pod naslovom *Bolovanje u taboru*), *Elegia X., II.*, str. 80 i 81; također u PSHK, knj. 2, *Hrvatski latinisti I.*, Zagreb 1969., str. 182 i 183. Izvorno stih glasi: *Hic situs est Janus, patrium qui primus ad Istrum / Duxit laurigeras ex Helicone deas.*

19

Laus Pannoniae (Slava Panonije), *Hrvatski latinisti*, knjiga 2., JAZU, Zagreb 1951., str. 310 i 311.

20

De arbore foecunda (Stablo govori), *Elegia II.*, *Hrvatski latinisti*, knj. 2., JAZU, Zagreb 1951., str. 8 i 9.

postaju povijesno etičke paradigme, ideali, uzori, ostajući u trajnom sjećanju suprotstavljeni prolaznosti zemaljskog života za koji ljudi baš i nisu najbolje uredili svoj svijet. Sve to, dakle, neprevidivo sugerira kako ima više razloga koji obvezuju na trajno i obnovljeno živo kulturnopovijesno, književnopovijesno, a dakako i filozofijsko zanimanje za Pannoniusovo djelo. Pa kad je još u minulim stoljećima Pannonius imao poštovatelje i sljedbenike, a u zapadnjačkoj kulturi (u Americi!) na engleskom jeziku posvetiše mu tijekom druge polovice 20. stoljeća posebnu pažnju i čak monografska proučavanja (uz već spomenutog P. O. Kristellera i D. Birnbaum, 1981. i 1986.),²¹ i dok ga Mađari (Ugri!) s pravom smatraju – kao i Nikolu Zrinskog, brata Petrovog – velikanom i jednim od utemeljitelja i stupova mađarske književnosti, onda je valjda i u Hrvatskoj, za Hrvate, postulatивно evidentna potreba intenzivnijeg inovativnog poznavanja i proučavanja opusa, te navlastito estetičkih nazora Ivana Česmičkog. Zato svojedobni XVI. svezak serije *Dani hvarskog kazališta* (Split, 1990.), posvećen Pannoniusu, znači samo skroman, ali na nekim stranicama sadržajno važan poticajni prilog novim istraživanjima.

b.

U očekivanju da Hrvatska i Hrvati dožive prijevod cjelokupnog opusa Pannoniusova, uz pretisak i (kritički) komentar izvornika, predhodno dotle treba dodatno posebno istaknuti nekoliko važnih momenata vezanih za njegov život i djelo.

Prije svega, nužno je temeljitije i ekstenzivno konkretno za hrvatske čitatelje prikazati baš *filozofijski aspekt* i domet Pannoniusova pjesništva radi jasnijeg profila povijesnog mu mjesta u – kako je to postalo neophodnom frazom – europskom kontekstu. U pogledu i misaonog i poetskog horizonta. Naime, tek s uvidom u filozofijsku misao Pannoniusovu postaju produbljenijima uvidi u njegovo pjesništvo i estetičke mu nazore. No i obratno!

Tematizaciju novijeg datuma nalazimo kod Ljerke Schiffler u izlaganju *Humanistička misao Jana Pannonija* i u njemačkim jezikom objavljenom hrvatskom pregledu Erne Banić-Pajnić *Kroatische Philosophie im Zeitalter des Humanismus und der Renaissance*, a u posebnom svjetlu recepcije hrvatske filozofije u svijetu i Europi upravo recentnim najnovijim razmatranjem Pave Barišića.²² Riječ je o hrvatskim korisnim observacijama novijeg datuma, uz našu napomenu ovdje da se ne bismo složili s tezom kako je Pannonius bio »prije znanstvenik i pjesnik nego filozof« (eher Wissenschaftler und Dichter als Philosoph, obgleich er in seiner Jugend in Ferrara und Florenz auch Philosophie studiert). Bio je dakako pjesnik, ali ne samo pisac »misaonog pjesništva« nego i mislilac, filozof. Naime, Pannoniusova Elegia XXXI, *De rerum humanarum conditione*, vrlo je jasno zauzeto izdiferencirano stajalište zapadnoeuropskog kršćanskog svjetonazora, nu ne u formi ponavljanja i »tumačenja« nekih općih mjesta, nego kao refleksija s jakom, upravo epohalno humanističkom i snažnom vlastitom osobnom impregnacijom, s obzirom da je riječ o ranom razdoblju renaissance.

De rerum humanarum conditione još čeka u Hrvatskoj pravu pronicavu književno-povijesnu i filozofijsku interpretaciju. U tom pogledu, osim direktne analitike teksta elegije, koju je Šop u prijevodu naslovio kao *Ljudski udes* – te osim uobičajenog spominjanja Marcilia Ficina – uz Pannoniusove nazore treba dodatno izričito upozoriti kako je Česmički eksplicite

izražavao svoje mišljenje o filozofiji stoika, primjerice, o nekim Epikurovim filozofijskim tezama, te i drugim konkretnim filozofijskim autorima i filozofijskim smjernicama. U pjesničkom pak pogledu, *Ljudski udes* neodoljivo anticipativno sugerira u hrvatskoj književnosti »refleksivnu poeziju« S. S. Kranjčevića, i to upravo iz filozofijskog aspekta Pannoniusova pjesništva, pa stoga književnopovijesne objekcije Ive Frangeša, držimo, samo dodatno potvrđuje naše mišljenje.

Što se pak estetičkih pogleda Pannoniusovih tiče, oni postaju reljefnije i snažnije ocrtani dobivajući jasniji specifični profil osvijetljeni humanističko-renesansnim Pannoniusovim osobno impregniranim svjetonazorom. Osim eksplicitnih izjašnjavanja Pannoniusovih o pjesništvu, i kao pjesnika i kao mislioca, gdje se podjednako relacionira kako spram tradicije antikne, no mirno bismo smjeli reći također i neposredno srednjovjekovne, tako i na slavna imena fundamentalna u njegovoj epohi (Petarca!), epohi za koju je konstitutivan on sam i njegova latinističko-humanistička poezija – dakle, osim konkretnih iskaza o poeziji u poeziji, Pannonius je upravo deklarativno zastupao načelo inovativnosti, povijesno i poetski.

Nadalje, osim te »samorazumljive« preokupacije pjesništvom i poetikom, koja kod njega povijesno-epohalno više nije bila samo dodatak gramatike, logike i retorike, nužno je izričito istaknuti kako Pannoniusovi stihovi *Laus Andreae Mantegnae pictoris* nemaju unutar upravo u njegovo vrijeme nabujale književne vrste »pohvalnica« značenje tek efektne *laude* suvremenom slikaru i svom poznaniku, koji je na jednoj svojoj kompoziciji naslikao pjesnikov portret, portret pjesnika Pannoniusa i nekog njegovog prijatelja. Stihovi Pannoniusove pohvalnice nisu naprosto jedna od izvrsnih pjesnikovih latinskih pjesama; nisu naprosto po svom sadržaju »samorazumljivi« stihovi, jer nisu puka konvencionalna pohvala moćnika; nisu ni dodvoravanje, laskanje, a niti konvencionalno iskazivanje ljubaznosti, nego su kondenzirana ekspresija novog duha epohe i navlastito novog bitnog aspekta estetike humanističko-renesansne.

Obično se zaboravlja u svekolikim historiografskim interpretacijama na važnu konstataciju Paula Oskara Kristellera, koji kaže da »suprotno jednom vrlo raširenom mnijenju renesansa nije formulirala neki sistem lijepih umjetnosti, ili neku sveobuhvatnu estetičku teoriju«, a u tradiciji *septem artes liberales*, koja je uporno perzistirala modificirano u doba humanizma i renesanse, likovne umjetnosti uopće, pa niti slikarstvo, nisu imale svoje

21

Samo radi primjera M. D. BIRNBAUM, *Janus Pannonius. Poet et Politician*, JAZU, Zagreb 1981. (tekst nije preveden); ista: *Humanists in Shattered World. Croatian and Hungarian Latinity in Sixteenth Century*, Columbus (Ohio) 1986., *UCLA Slavic Studies*, sv. 15.

22

Ljerka SCHIFFLER, *Humanizam bez granica. Hrvatska filozofija u europskom obzoru*, Biblioteka »Filozofska istraživanja«, knjiga 58, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb 1992., str. 69–78; Erna BANIĆ-PAJUNIĆ, navedeni naslov u knjizi: *Kroatische Philosophie in europäischen Kontext*, Jure ZOVKO (ur.), *Hermeneutik im Gardez*, sv. 4, Gardez Verlag, Sankt Augustin 2003., str. 27. – Nedavno

je Pavo BARIŠIĆ, pri razmatranju »O povijesno-filozofijskom obzoru recepcije hrvatske filozofije« (*Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Zagreb 2003., broj 57–58) registrirao način kojim je Pannonius uvršten u rusku (točnije sovjetsku) *Istoriju filozofije*, Moskva 1957. (njemačko izdanje: *Geschichte der Philosophie*, Berlin 1961.). Pannonius je uvršten u tu povijest bez okolišanja, nu interpretacija nije korektna jer ima neadekvatno naglašenu »ljevičarsku« ideološku crtu. – Od ranijih autora valja spomenuti barem Ivana Kukuljevića i Milivoja Šrepela u 19.-om, a nezaobilazno, uz Kombola, još Veljka Gortana u 20.-om stoljeću.

mjesto.²³ Slikarstvo se nije ubrajalo u *artes liberales* (slikarstvo se, kao i kiparstvo zajedno s arhitekturom, ubraja u *artes mechanicae*), a nije pripadalo ni u područje *studia humanitatis*. Natuknuli smo taj aspekt problema ovdje već u početku našeg prikaza Pannoniusovih estetičkih nazora, o čemu sada treba reći nešto više. Bez razumijevanja pak estetičko-umjetničke komponente nema pravog razumijevanja renesanse uopće. Zato zaista ne treba teorijsko-historiografski zanemariti – citirajmo ekstenzivno Kristellerove objekcije – okolnost, da će počevši »od svršetka četrnaestog i kroz cijelo 15. i 16. stoljeće u spisima umjetnika i autora koji su bili 'simpatizeri' likovnih umjetnosti neprekidno biti obnavljana pretenzija sa zahtjevom da se slikarstvo treba promatrati kao jednu od slobodnih, a ne tek mehaničkih umjetnosti. S pravom je naime primjećeno, da klasični svjedoci, odnosno zagovarači slikarstva kao Plinius, Galen i Filostratos nisu bili tako snažni i autoritativni, kao što su to vjerovali i željeli učiniti uvjerljivim renesansni pisci, citirajući ih za potporu vlastitih nakana. Pa ipak je zahtjev renesansnih pisaca da se slikarstvo prizna kao slobodna umjetnost (tj. ubroji u *artes liberales*), prem je potpora antiknih autoriteta bila slaba, bio izričiti navlastiti pokušaj i napor da u društvu i kulturi za slikarstvo i ostale likovne umjetnosti uspostavi ono mjesto i isto priznanje što su ga glazba, govornišтво (retorika) i pjesništvo uživali već dugo.«²⁴ Tu bitnu povijesnu promjenu, koja se reflektira na cjelokupnu renesansnu kulturu, na renesansnu misao i sve grane umjetnosti, dokumentira eksplicitno – kako čitamo u knjizi *A History of Aesthetics* K. E. Gilbert i H. Kuhna – tek *Esej o slikarstvu* (1435.), kojemu je autor graditelj i slikar Leon Battista Alberti (1404.–1472.), a što se događa povijesno vremenski, dakle, neposredno također tek samo godinu dana poslije rođenja Janusa Pannoniusa.²⁵

Gledana s razumijevanjem u netom opisanom povijesnom kontekstu europske umjetnosti, odnosno filozofije i estetike, Pannoniusova Elegija XVI, *Laus Andreae Mantaignae pictoris*, dobiva daleko više na svojoj »težini«, čemu valja makar metaforički dodati još »dubinu« i »širinu«. Ona iskazuje humanističko-renesansni sustav mišljenja i jasno deskribira estetičko stanoviše koje slikarstvu daje ne samo traženi povijesni dignitet prave umjetnosti nego profilira ujedno i povijesno-epohalni način njezina razumijevanja, dakle jedan sasvim određeno izdiferencirani teorijski koncept. Estetičko-filozofijski! Pannonius je, dakle, rani zastupnik estetičke renesansne doktrine, nazora koji otvara i jasno vidi među prvima nove povijesne teorijsko-filozofijske horizonte: *obzor novovjekovlja likovne umjetnosti*. Ne treba zaboraviti kako glasoviti traktati o slikarstvu Leonarda da Vincija (1450.–1529.) i Albrechta Dürera (1471.–1528.) nastaju znatno kasnije, a slavno Vasarijevo djelo *Le Vite de' più eccellenti architetti, pittori e scultori italiani da Cimbuie insino a' tempi nostri* objavljeno je tek u 16. stoljeću, 1550. godine. Ako se napokon renesansu želi u najnovije vrijeme interpretirati ne samo kao epohalnu mijenu pedagoškijsko-antropološke nego upravo i znanstvene paradigme, ne smije biti »zaboravljeno« da Leonardo definira slikarstvo kao *znanost*.

Uostalom, sada, početkom novog milenija i 21. stoljeća, baš u vrijeme kada je u Francuskoj, u Nacionalnome muzeju renesanse u Écouenu (nedaleko od Pariza, ali ipak ne u Parizu!) kao izložba napokon eksplicitno interpolirana i *hrvatska* likovna umjetnost renesanse, nije na odmet spomenuti kako je Pannonius bio suvremenik slavnog hrvatskog slikara Jurja Čulinovića (Giorgio Schiavone 1433/36.–1504.), te još slavnijih kipara i graditelja Ivana Duknovića Trogirana (Joannes Dalmata 1440. – poslije 1509.), zatim

kipara, graditelja i urbanista Jurja Dalmatinca (Zadar početak 15. st. do 1473/75.), te, također graditelja i nenadmašnog kipara ženskih *portraits*, Franje Vranjanina (Francesco Laurana, rođen 1420. – umro vjerojatno u Avignonu 1502.). Za samu Hrvatsku važno je još dodati Andriju Alešija (Drač, Albanija 1420/25 – Split 1504/05) i Nikolu Firentinca (Firenza ? – Šibenik 1505).²⁶

Imena ovdje istaknutih umjetnika najvišeg dometa i u europskim i u hrvatskim vizurama nisu nikakvom slučajnom asocijacijom iz nekog sinkronijskog historiografskog (inače itekako potrebnog) povijesnog uvida (broj bi u europskim razmjerima valjalo znatno povećati), nego s razloga demonstracije razumijevanja likovnog umjetničkog smisla i vrijednosnog ranga što ga je Pannonius imao pred očima govoreći o Mantegni. Vjerojatno Pannonius i nije, naročito ne osobno, poznavao sve majstore i djela netom spomenuta (Franju Vranjanina, tj. Francesca Lauranu, za desetljeće starijeg – možda i jest), ali zato znamo da je s obzirom na istu generaciju prave rane renesanse, kojoj je pripadao i on sam i Andrija Mantegna, pripada i Joannes Dalmata Duchnovich (Trogiranin oko 1440., umro poslije 1509.), autor slavne kapele Sv. Ivana u trogirskoj Katedrali, gdje se vrhunskim umjet-

23

Paul Oskar KRISTELLER, *Das moderne System der Künste*, poglavlje IX. u knjizi *Humanismus und Renaissance*, II, Fink Verlag, München 1976., str. 175.

24

Op. cit., I. c.

25

Vidi Kathrin Everett GILBERT and Helmut KUHN, *A History of Aesthetics*, Indiana University Press, Bloomington 1954.; prijevod u izdanju Beograd-Sarajevo 1969. (latinicom), str. 142. U novijem stručno-popularnom pristupačnom priručniku *A Companion to Aesthetics*, Blackwell's *Companions of Philosophy* (deseto izdanje) Massachusetts, SAD (ur. David E. COOPER), čitamo kako Alberti u traktatu *O slikarstvu* (1435.) opisuje sistem linearne perspektive bazirane na jednoj (nevidljivoj) čvrstoj točki (str. 282).

26

Promptna vijest: Vesna KUSIN, *U francuskom Nacionalnom muzeju renesanse u Écouenu otvorena izložba »Renesansa u Hrvatskoj«*, glavni naslov: »Hrvatski prinos europskoj renesansi«, *Vjesnik*, Zagreb LXV/2004., br. 20 242 od 8. travnja 2004., str. 15. – Sadržajan konkretan prikaz izložbe s navođenjem umjetnika i eksponata ponovno Vesna KUSIN, *Hrvatski prodor u Europsku renesansu* s nadnaslovom: »Uz izložbu Renesansa u Hrvatskoj u Francuskom nacionalnom muzeju renesanse u Dvorcu Écouen kraj Pariza«, *Vjesnik* (nedjeljni), Zagreb LXV/2004., broj 20 250., od 18. travnja 2004., str. 19. Podatak da je »u prvih šest dana izložbu vidjelo dvije tisuće posjetitelja« (tu »nisu uključeni uzvanici s otvorenja«) načelno djeluje pozitivno, ali obeshrabruje i zbunjujuće zabrinjava da je prodano tada samo »27 kataloga«! – Vidjeti također: Miljenko JURKOVIC, pro-

dekan za znanost na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, *Hrvatski umjetnici nosili su europsku renesansu*, razgovor vodila Jelena MANDIĆ, *Novi list*, Rijeka LVII/2004., broj 18 171 od nedjelje 28. ožujka 2004., str. 22 (nedjeljni prilog »Mediteran«, god. IX., broj 464, str. 4. – Isti eksponati, nakon povratka iz Francuske u domovinu, izloženi su kao izložba pod naslovom *Hrvatska renesansa* u zagrebačkom izložbenom prostoru Klovićevih Dvora od 26.08. do 21.11. 2004. Bila je to izuzetno rijetka i jedinstvena prilika da se »simultano« na jednome mjestu vidi *originale* izbora nekih vrhunskih djela hrvatske renesansne likovne umjetnosti, što nije dobilo ni izdaleka primjeren i potreban, niti dovoljno informativno akcentuiran odjek u tisku, a razmjerno relevantnosti takvog iznimnog događaja u elektronskim medijima gotovo nikakav. A pokrovitelji su izložbe bili predsjednik Republike Francuske, Jacques Chirac, i predsjednik Republike Hrvatske, građanin Stipe Mesić. – Tekst o likovnim umjetnostima pisao je za *Katalog* Igor FISKOVIĆ. Hrvatska filozofija i eventualno estetika u popratnim tekstovima tog istog opsežnog *Kataloga* izložbe skromno se i zapravo nedopustivo reduktivno indiferentno navode pod više nego čudnim naslovom *Moralna filozofija?! – Slobodni smo ipak upozoriti čitatelje da se na strani 29. kataloga Hrvatska renesansa* (Zagreb 2004.), nalazi vrlo lijepa reprodukcija portraita Janusa Pannoniusa (u boji), rad A. Mantegne, s freske u kapeli Ovetari, Padova (naravno, kao detalj). Riječ je dakle o djelu slikara kojemu je Janus Pannonius napisao svoju poetski efektanu i sadržajno, misaono, važnu pohvalnicu, koja svojim značenjem nije naprosto puka prigodna laudacija.

ničkim dometom ističe svima danas poznat *Ivan Evandelista*. Ni taj kip Jannus Pannonius nije poznao, ali je zasigurno poznao neka druga djela visokog umijeća i umjetnosti Ivana Duknovića, koji se zajedno s Pannoniusom nalazio u Budimu na dvoru Matije Korvina, kako to svjedoči Dubrovčanin Ludovicus CERVA TUBERON (1459.–1528.), u svojem važnom i za života mu poznatom, ali tiskom kasnije tek objavljenom djelu *Commentaria de temporibus suis* (Frankfurt am Main 1603.). Cerva Tubero naime zna i bilježi: »U to vrijeme... živio je u Ugarskoj Ioanne Dalmata (= Ivan Duknović), znameniti kipar svojega vremena. Budući da mu je kralj Matija Korvin dugovao mnogo zlata za neka vanredna djela koja mu je ovaj na njegov zahtjev izradio, darovao mu je neki dvorac uz rijeku Savu s dosta prostranim imanjem i velikim brojem kmetova...«²⁷ U tome se naime iskazu intencije Pannoniusa i Cerve poklapaju pri afirmaciji likovne umjetnosti, jer je za Dubrovčanina Cervu Trogiranin Duknović na dvoru hrvatsko-ugarskog kralja Matije Corvinusa »illustris sue aetate sculptor«!

Čemu služi, zašto je važan taj podatak Cerve Tuberonu o Ivanu Duknoviću? Zato jer Cerva s juga, iz Dubrovnika i najjužnijih dijelova Hrvatske, svjedoči o stvarima koje se događaju, kako neki žele i danas vidjeti stvari, na »dalekom« hladnom i pustom sjeveru! Međutim, od iznimnog je značenja okolnost da u tim istim zapisima Cerva spominje na dvoru Matije Hunjadija Corvina također i samog Jannusa Pannoniusa, »Ivana Česmičkog, rodom također Slavena, vrlo slavnog pjesnika svoga vremena, nadbiskupa pečujskog«.²⁸ Iz opusa tog »vrlo slavnog pjesnika svoga vremena« – kojemu su djela objavljena poslije smrti pjesnikove, no i poslije smrti historioografa Cerve – Ludovik Cerva notira stihove pjesnikova epitafa (epigrafa) u kojima Pannonius govori da je on »prvi na Dunav zavičajni« »doveo Muze s Helikona«. I to Cerva zna već svršetkom 15 stoljeća i, eto, citira! I uz to dodaje: »Ovaj Ivan, muž vrijedan spomena i po književnom radu i po talentu, bio je plemenita roda i rodio se u onom kraju unutrašnje Dalmacije koji leži između Save i Drave, a Drava ga dijeli od Dalmacije« (korektniji prijevod glasi: »a Drava ga dijeli« »od ostalog dijela Pannonije«).²⁹

Zapis Dubrovčanina Ludovica Cerve o Duknoviću i Česmičkom – o Duknoviću koji je bio »illustris sua aetate sculptor« i Pannoniusu, koji je bio »poeta aetatis suae clarissimus«, te k tome »nobile genere natus«, dakle plemić rodom, a uz to »vir literis et ingenio memorabilis« – govori autentičnim načinom o duhu vremena, o humanističko renesansnom duhu epohe, te daje posebnu vjerodostojnost Pannoniusovim stihovima s navlastitim akcentom za nas ovdje važnoj elegiji *U pohvalu slikara Mantegnae*, jer je iz cijeloga kompleksa jasnije vidljivo, a važno za hrvatsku historiografiju kulture, umjetnosti, estetike i filozofije, kako pristup Mantegninu slikarstvu – osim laude, dakle pohvale i zahvale – nosi sobom šire i dublje značenje, te ima smisao i vrijednost teorijsko-doktrinalnu kao iskaz *vlastita*, ali *povijesno novog* pogleda i stanovišta, iskazanog s uvjerenjem, s razumijevanjem i s interpretativnim odrednicama uvida. Pri čemu, kako je očito iz Cervina zapisa, nije bio osamljen.

Commentaria Dubrovčanina Ludovika Cerve imaju još jedan važan kulturološki aspekt. Demantiraju često namjerno (zlonamjerno!) repetitivno pre naglašenu odvojenost, razliku i udaljenost hrvatskog juga i sjevera. Naime, kolikogod se sam Pannonius žalio na osjećaj izolacije, izgubljenosti u negostoljubivoj i za njega – kako se sam katkada želio potencirano izraziti – »barbarskoj« sredini, zapisi Cervini govore o tome da je postojala komunikacija hrvatskog sjevera i juga s jasnim uvidima i razumijevanjem. Po-

sebno zanimljivo, jer informacija ovdje ide od sjevera prema jugu. Nije riječ o tome da između hrvatskog sjevera i juga razlikâ nema, ili da ih nije bilo, sa svim regionalnim specifičnostima, te da komunikacije nisu bile otežane i u ondašnje vrijeme sporije. (Uostalom, povijesno niti donedavno takorekavši nisu bile jednostavne i nije ih se nastojalo ubrzati, a na »regionalnim« razlikama još se i danas i dalje insistira kao nečim konfliktom, umjesto vredni bogatstva i obilju raznolikosti). Međutim, Cervin zapis govori suprotno »neprevladanim« razlikama i udaljenostima. Cerva Tubero nije ni dva puna desetljeća mlađi, a Pannoniusova djela nisu bila tiskom objavljena – pa ipak Cerva znade Pannoniusa, poznaje i bilježi njegove stihove, vrlo neformalno bilježi Pannoniusovu veličinu i ugled pišući da je »poeta suae aetatis clarissimus«, nu također »vir et literis et ingenio memorabilis«, gdje ovo »et literis et ingenio« doduše jednako pripada vrsnoći Pannoniusova pjesništva, no i u doslovnom smislu riječi, a još više iz duha vremena, označuje generalno talente i vrline Pannoniusove osobe, kada je ideal čovjeka bio *homo universalis, uomo universale*, što se nije ticalo samo i jedino pjesništva, ali niti je značilo jedino »književni rad« kao umijeće i samo »profesionalnu« umjetnost riječi u modernom, novovjekom smislu. Zato apeliramo na interpretativno i historiografsko razumijevanje Pannoniusa i u filozofijskom aspektu; zato smatramo da *Laus Mantegnae pictoris* ima uz pjesničko i estetičko-teorijsko, i to ne tek eklektično epigonsko, nego upravo *izvorno povijesno inovativno značenje*. Držimo, naime, da Ljerka Schiffler s pravom kao predmet u *pjesništvu* Česmičkog razmatra *humanističku misao*, a to znači, u duhu epohe filozofiju Janna Pannoniusa. Filozofiju Pannoniusovu koju treba, ponovimo, ekstenzivnije, punije i konkretno »strogo« izvesti, pa demonstrirati.³⁰

27

Citirano prema Ludovicus CERVA TUBERO (Ljudevit Crijević 1459–1527), *Commentaria de temporibus suis, Hrvatski latinisti, 1., Iz latiniteta 9–14 stoljeća; pisci 15. i 16. stoljeća*, PSHK, knj. 2, Zagreb 1969., str. 326–327, priredili Veljko GORTAN i Vladimir VRATOVIĆ. Sam pak Crijević također pripada najvišim dometima i rangu humanističko-renesansnih ljudi, pa za njega Vratović ima nezadržanu superlativnu objekciju: »Kompozicioni postupci i osobita jedrina kazivanja, izvirući iz cjelovitog dojma o prikazanom razdoblju od tri desetljeća, izdižu stilski jedinstvenu umjetninu Ludovika Crijevića Tuberonu među vrhove latinističkog proznog stvaranja, i suvremenog humanističkog i hrvatskoga uopće«. Op. cit., str. 324. – Cerva je, osim toga, važan za hrvatsku i europsku povijest po »separatu«: *De Turcorum origine, moribus et rebus gestis*, Firenza 1590. (Fragmenti prevedeni u PSHK) – Crijevićevi *Komentari o mojem vremenu* s uvodnom studijom, izvornim tekstom i prijevodom: Vlado REZAR, dostupni sada u izdanju Hrvatskog instituta za povijest, Zagreb 2001.

28

Ludovicus CERVA TUBERO, *Commentaria de temporibus suis*, op. cit., str. 326 i 327.

29

Op. cit., I. c. Citiran je prijevod točno kako je tiskan u PSHK, 1969.; prijevod potpisuje Ve-

dran GLIGO, a kao priređivači cijele knjige Veljko GORTAN i Vladimir VRATOVIĆ. Očito, iz nepoznatih razloga, dio teksta nije preveden ni točno niti po smislu kako treba. Izvorno u *Latinsko-hrvatskom rječniku* Seb. ŽEPIĆ, 1881., str. 606, za *mediterraneus*, adj. (medius terra), kaže: usred zemlje, međuzemni, unutarnji, *kopnen* (opp. maritimus). Dakle, optimalni bi prijevod vrlo jasno i logično bio *kopnena Dalmatia* (i samo uvjetno, nespretno i nesretno), *unutrašnja* nasuprot *obalne*, maritimne, »morske« Dalmacije; ali *nikako* tako da je to kraj kojeg »Drava dijeli od Dalmacije«, kada u latinskom tekstu jasno piše »od (ostalog dijela) Pannoniae«: »a Pannonia Dravo dimitur«. – Treba, naime, znati kako su povijesno nazivi varirali: nekada je Illyric označavao područje cijele Hrvatske na temelju antiknog Illyrica, Caesarove provincije od mora do Drave. I obratno: u nekim slučajevima Pannonia označava cjelinu teritorija u Hrvatskoj od Drave do mora, kada je Slavonija kao dio Pannonije podrazumijevala i Zagreb, zajedno s posavskom ravnicom do ušća Save u Dunav. Prema tome, Pannonius je rođen u Dalmaciji, ergo Hrvatskoj, ne Ugarskoj.

30

Ljerka SCHIFFLER, »Humanistička misao Jana Panonija«, u knjizi *Humanizam bez grai*, Biblioteka »Filozofska istraživanja (urednik: Pavo BARIŠIĆ), knjiga 58, Zagreb

Već sama činjenica da je Jannus Pannonius poslan u Italiju na školovanje iz sjeverne Hrvatske govori protiv predrasuda kako je sjeverna Hrvatska povijesno »zaostajala« (neki hoće čak *izostajala!*) iz epohe humanizma i renesanse, pa stoga ne treba ni pretpostavljati neko estetičko ili čak filozofijsko obrazovanje tog vremena u tom dijelu Hrvatske. Međutim, nitko ne daje odgovor kako to i tko to iz »barbarske« sjevernjačke sredine šalje Janusa Pannoniusa na dugogodišnje, upravo elitno i najelitnije školovanje? Čini to, podrazumijevani je odgovor, netko, tko barem zna da je obrazovanje vrijedno ili potrebno. A taj »netko« morao je i sam već biti »koliko-toliko« obrazovan. Kristeller čak posebno napominje, još jednom upozoravamo na tu okolnost, kako je Pannonius bio *među rijetkima* koji su stigli u Italiju *samo radi obrazovanja*, tj. radi školovanja, dok je većina »europcjaca« ideje humanizma i *renaissance* primala boraveći u Italiji radi trgovačkih i drugih poslova, ili vezano uz vjerske i političko-diplomatske, nerijetko vojne obveze. No nije nepoznato da je poticaj za Janusovo školovanje dao njegov ujak Ivan Vitez od Sredne, Križevčanin, varadinski nadbiskup i kasnije primas Ugarske, a brigu o njegovu školovanju – kako bilježi sam Pannonius – nježno, usrdno i s mnogo zalaganja vodila je njegova majka Barbara, na čemu joj je Pannonius vrlo svjesno i s puno iskrenosti bio najsrdačnije sinovski zahvalan. Ali ona ga, odnosno »njezin brat«, ne šalje samo da bi se »uputio u pjesništvo«, kako u hrvatskom jeziku preslobodno i netočno prevodi Nikola Šop, nego je riječ o Muzama u pluralu.³¹ Uostalom, neće biti slučajnim da je samo nekoliko godina stariji suvremenik Janusa Pannoniusa, Nikola MODRUŠKI (1427.–1480.), podrijetlom iz Kotora, još za života Pannoniusova, godine 1464., svoj danas poznat i dostupan filozofijski traktat *Dialogus de mortalium felicitate* (Dijalog o sreći smrtnika) napisao, što je historiografski dokumentirano, upravo »na nagovor Ivana Viteza«, Pannoniusova ujaka i biskupa varadinskog, što znači na poticaj iz sjeverne Hrvatske.³² Dakle, Pannonius je potekao iz obrazovane sredine i krugova koji se nisu *realiter* brinuli »samo« za obrazovanje uzvešći ga općenito i neodređeno, eventualno konvencionalno, nego upravo za svestranu i potpunu izobrazbu, što je tad uključivalo i filozofiju. Valja to u tom kompleksu uzeti kao jedan od »izvanjskih«, ali ne i nevažnih faktora. U historiografskom pogledu pomaže razumijevanju dvaju momenata: prvo, kulturološkim relacijama hrvatskog sjevera i juga; i drugo, kako Pannoniusova djela, koja su formom pjesništvo, valja u posve određenom aspektu humanističko-renesansnog duha epohe razumijevati također i u filozofijskom horizontu. Napokon, za osvjetljavanje geografsko-duhovnih relacija hrvatskog sjevera i juga, treba dodati da je kao znamenito ime hrvatske filozofije, samo generacijski nešto mlađi Georgius Benignus de Salvatis (Juraj Dragišić iz Srebrenice 1450.–1520.) bio iz »sjevernjačke« populacije hrvatske, iz one Srebrenice što je svršetkom 20. stoljeća doživjela u civiliziranoj modernoj Europi tužnu svjetsku, planetarnu »slavu« nezapamćenog masakra, Srebrenice, pripadne geografskoj regiji koju spominje Pannonius u Elegiji VI *Mathias Hungarorum Rex...* etc, locirajući je u »dio Ilirije, koji sada Bosna se zove«.³³

Nije riječ o nakani da se nategnuto govori optimističnije o geografsko-historiografskim relacijama hrvatske književne, filozofijske, pa i estetičke povijesti. Pannonius, naime, nije nekim historiografskim izuzetkom, ali je, međutim, iznimna pojava: kronološki je povijesno među prvim i najranijim piscima hrvatskim, latinističkim, s jasnom humanističko-renesansnom profilacijom, s bogatom orkestracijom u pjesničkom i filozofijsko-estetičkom

pogledu. I sve to u najvišem rangu zapadnoeuropskoga konteksta. Zato i jesu važni kod njega svi aspekti. Njegovo djelo ima i pjesničko i filozofijsko značenje. U toj relaciji k tome *i estetičko*: i pjesničkim stvaralačkim dometom i dometom estetičke refleksije.

U dosadašnjem uvidu hrvatske historiografije – književnoumjetničke i filozofijske! – za humanističko-renesansnu epohu Pannonius je zaista s obzirom na odnos hrvatski sjever-jug jedinstven fenomen najviših postignuća. Ali upravo zato, njegova je pojava upozorenje koje nuka da se nužno postave neka pitanja i traže odgovori. Nije ništa upitno niti sporno u okolnostima kako humanističko-renesansne ideje i umjetnička djela povijesti svih grana umjetnosti izvorno za europske i svjetske razmjere svoje utjecaje inicijalno emaniraju iz Italije, ali je upitno kako se to smatra samorazumljivim da humanističko-renesansne pojave, koje su doista europske, stižu do na daleki sjever Europe i Erazma Rotterdamskog, a, prema uporno ponavljanim formulacijama, nema ih (zar zaista?) u sjevernoj Hrvatskoj?

Što je s tekstovima? Gdje su tekstovi? Drugačije pitano: kako to da i u Zagrebu toga doba »nema ničega« (zar zaista?), iako Zagreb (Grič i Kaptol, zajedno s Medvedgradom) imaju, danas, popularno govoreći, barem desetstoljetni, milenijski kontinuitet? U Pannoniusovo doba već nekoliko stoljeća nisu – anonimna pustoš. Otkud inače najednom u stoljeću koje slijedi Pannoniusovo vrijeme na sjeveru nalazimo imena i djela poput Jurja Draškovića, Antuna Mede, Antuna Vrameca, Ivana Pergošića (*Decretum* 1574. i poznavanje Erazma!), te isto tako u Europi poznatog pustolovnog Zagrepčanina Pavla Skalića, s *Encyclopediom* iz 1559. godine? No, i *per analogiam*, također imena »južnjaka«: Cerve i Duknovića u Budimu! I zašto bi Pannonius bježao u Zagreb i umro vjerojatno na Medvedgradu? Prem se, naime, za Zagreb (Grič, Kaptol) historiografski obično ne spominju, ipak tu nalazimo karakteristike renesanse. U zagrebačkom Kaptolu, na nadgrobnoj ploči biskupa Luke (umro u Čazmi 1510.) nalazi se njegov portait kao majstorsko djelo renesansnog kiparstva; vjerojatno djelo Ivana Dukno-

1992., str. 69–78. U nekim formulacijama o Pannoniusu bile bi možda potrebne stanovite modifikacije i, dakako, dopune, ali temeljne teze naslova i smjernice prikaza s argumentacijom valja smatrati ne samo korisnima, poticajnim nego i povijesno-filozofijski opravdanim.

31

Vidjeti Elegiju III. *De morte Barbarae* (U smrt majke Barbare), izvorni tekst latinski na str. 14–15 i 15–16., u knjizi *Janus Pannonius, Ivan Česmički, pjesme i epigrami*, preveo Nikola ŠOP, *Hrvatski latinisti*, knjiga 2., s predgovorom Mihovila KOMBOLA, izdanje JAZU, Zagreb 1951.

32

Ljerka SCHIFFLER, *Dijalog o sreći smrtnika Nikole Modruškoga*, u gore citiranoj knjizi *Humanizam bez granica*, Zagreb 1992., str. 97. O Nikoli Modruškom i njegovu spisu *Dialogus de mortalium felicitate*, vidjeti također knjigu Erna BANIĆ-PAJNIĆ, Mihaela GIRARDI-KARŠULIN, Marko JOSIPOVIĆ, *Magnum miraculum homo* (Veliko čudo-čovjek); podnaslov je knjizi: *Humanističko-renesansna problematika čovjeka u djelima hr-*

vatskih renesansnih filozofa, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 1995. – Zanimljivi filozofsko-refleksivno-moralistički spis Nikole MODRUŠKOGA, rukopis *De Consolatione* iz 1466., kojeg svojedobno navlastito ističe Kruno KRSTIĆ, dostupan je sada s komentarom u Zborniku *Hrvatska književna baština*, sv. 1., Zagreb 2002.; str. 55–252. Uredili Dunja FALIŠEVAC, Josip LISAC i Darko NOVAKOVIĆ.

33

Janus PANNONIUS, *Mathias Hungarorum Rex...* etc, u knjizi *Pjesme i epigrami, Hrvatski latinisti*, knj. 2., JAZU, Zagreb 1951., str. 36 i 37. – Za Srebrenicu kaže Margaret THATCHER (svojedobno premijerka Velike Britanije), da je »sramna epizoda koja predstavlja najveće poniženje Zapada« tijekom rata u Bosni zadnjeg desetljeća 20. stoljeća, zbog pokolja bosanskih muslimana što su ga napravili Srbi u međunarodno (tobože) 'zaštićenoj zoni'. Vidjeti u knjizi Margaret THATCHER, *Državničko umijeće. Strategija za svijet koji se mijenja*, izdanje u hrvatskom prijevodu »Školska knjiga«, Zagreb 2004., str. 263.

vića! Kako bi se k tomu nadalje našao u Zagrebu triptih pripisan Düreru (sakristija katedrale), a u nadbiskupskom dvoru također majstorska slika *Raspeće* (1505.) kojoj je autor Gian-Francesco da Tolmezzo? Napokon, da u Zagrebu nije bilo ničega drugog doli onih intarzija četiriju evanđelista na klupama katedrale uz oltar Sv. Barbare iz 1520. i u Veneciji gotičkim slovima 1511. tiskan *Missale Zagrabiense*, te bi činjenice bile dovoljnim razlogom da se govori o *renesansi u Zagrebu* kao što to na svoj način čini Lelja Dobronić.³⁴ Je li dakle »hrvatski sjever« bio »izoliran«? Kulturno i politički?

Implicitne odgovore na mnoga pitanja u tom kompleksu sadrže davno dokumentirane činjenice: »Kapetan u (mletačkoj) konjičkoj četi hrvatskih plaćenika u bojevima protiv Turaka«, Brne Karnarutić, piše *Vazetje Sigeta grada* »posvetivši ga Jurju Zrinskom, sinu Nikole Sigetskoga«, ocu sinova urotničkih Nikole i Petra.

Doista, u osvještenju te činjenice samo još retorički pitamo zašto, ukoliko nije bilo uspostavljenih uvida i relacija pri forsiranom stereotipu ponavljanja u hrvatskoj historiografiji o udaljavanju sjevera i juga, »u toj posveti – Karnarutića Zrinskome – ovaj Mediteranac pokazuje živ interes za sudbinu panonskih Hrvata«? Zašto? Pa zato valjda jer je osjetio nacionalno zajedništvo i shvatio autentičnu »priču« povijesne zbilje: *de te fabula narratur*.³⁵

Ostalo je do danas nejasnim zašto Mihovil Kombol, čovjek sa zadivljujućom erudicijom, ustrajno tumači tezu dihotomije hrvatskog sjevera i juga (inače senzibiliziran za nju), čak i poslije briljantnih književnopovijesnih istraživanja, ponovno, upravo pišući predgovor prvom hrvatskom izdanju izbora iz Pannoniusova pjesnikovanja objavljenog u Zagrebu 1951. godine. Nema tekstova! – rezignirano konstatira Kombol za hrvatski sjever. Doista, pa gdje su tekstovi? Jer ako se za tren u radne svrhe ostavi po strani olako generalizirane posljedice događaja oko nadiranja Turaka, ostaje pitanje: što je s tekstovima prije? Iz prethodnih godina i stoljeća? Uz napomenu: cjelokupni se i svi najviši dometi hrvatske kulture humanističko-renesansnog razdoblja, na svim područjima »plodova srca i uma«, umjetnosti, filozofije i znanosti zbivaju povijesno baš za *vrijeme nadiranja Turaka* na dio hrvatskih etničkih područja, što proturječi tezama da su Osmanlije razlog svim nevoljama hrvatskim, pa i nedaćama kulture. K tomu, ako izostavimo, što zapravo i nije dopustivo, mjesta punktualnog *kontinuiteta* izvan i čak unutar područja turskog nadiranja, iznovice ostaje otvoreno pitanje za predtursko razdoblje: gdje su tekstovi? Kombol, unatoč svojoj erudiciji, ne tematizira problem na pravi način. Poslije mnogih otkrića, niti najnovija hrvatska književna, filološka i filozofijska historiografija nije postupila drugačije i ni u tome nije nadmašila Kombola. A upravo je potrebna izmjena metodologije pristupa i postavljanja pitanja da bi se razabralo kako, na temelju relevantnih indicija, moraju postojati drugačije historiografske vizure.

Naime, *zapadnoeuropski kulturni kontinuitet* (tek uvjetno govoreći samo do turskog nadiranja) postojan je i u sjevernoj Hrvatskoj. Skromnije ili oskudnije nego drugdje, ali je postojao. U nekadašnjoj Slavonskoj, Panonskoj »regiji« kulturni kontinuitet nije dokaziv samo u Zagrebu, nego barem punktualno diljem »slavonske ravnice«, kojoj je i Zagreb nekada integralno pripadao; političko-geografski, već s obzirom na vrijeme i mjesto nominiranja, bio je to Ilirik, ili, vidjesmo, »kopnena (unutrašnja) Dalmacija«!

Danas to nije tlapnja nego egzaktno materijalno historiografski dokazana »pozitivna« istina kulturnopovijesnog kontinuiteta u sjevernoj Hrvatskoj s brojnim artefaktima graditeljstva, odnosno arhitekture i plastike – od romanike, čak rane romanike, pa do mnogobrojnih građevina visoke gotike. Makar samo u ruinama i sada oskudnim, ali zato brojnim tragovima.

Crkve, samostani, burgovi... Što znači da su kod Lobora u sjevernoj Hrvatskoj otkriveni, uz temelje crkve, ulomci pletera i rane romanike? Pleter u sjevernoj Hrvatskoj! Ne znači li to srodnost sjevera i juga Hrvatske? Zato su najnoviji nalazi kod Lobora zaista »veliko otkriće«, kako kaže arheolog Marija Saša Vivek, pa zaista nije pretjerano napisati *Lobor mijenja hrvatsku povijest*, ne zaboravljajući pritom upravo radi pletera ni »kontinuitet Siscije«, o kojem govori Marija Buzov.³⁶ Nadalje: Što znači da je usred Slavonije unutar zidina požeškog (ne zagrebačkog) Kaptola u selu Kaptol

34

Vidjeti o tome Lelja DOBRONIĆ, *Renesansa u Zagrebu*, Studije i monografije Instituta za povijest umjetnosti, knjiga 12., Zagreb 1994. Navedene intarzije iz 1520. nalaze se reproducirane na str. 98–99, Dürerova *Golgota* (u boji) na str. 39, a Gran-Francesco da Tolmezzo, *Raspeće* iz 1505. godine (u boji) na str. 61. Fragment nadgrobne ploče s portaitom zagrebačkog nadbiskupa Luke, koja se pripisuje Ivanu Duknoviću – *Joa(nes Dalmaticus) me fecit* – reproducirana je crno-bijelo na str. 75. Taj izvrsni skulptorski portait reproduciran je i u velikom katalogu izložbe *Hrvatska renesansa*, Zagreb/Paris 2004., s opisom na str. 256 (kataložni broj 32). Gore navedena *Golgota* opisana je i reproducirana u tom *Katalogu* kao »nepoznati njemački autor; pripisana Düreru, oko 1500.« na str. 256 (kataložni broj 42). – Gospoda Lelja Dobronić, inače dugogodišnja upraviteljica Povijesnog muzeja u Zagrebu (privatno supruga filozofa Pavla Vuk-Pavlovića), pripada među prve autore u hrvatskoj kulturnoj historiografiji koja, bez polemike, ali argumentirano, smiono govori o renesansi u Zagrebu, što dakako podržavamo, jer dijelimo isto uvjerenje i potrebu reinterpretacije uvida u povijest Zagreba i, ovdje za nas dodatno važno, Pannoniae uopće, odnosno tzv. »sjeverne Hrvatske«! Budući da je Lelja Dobronić zahvatila samo neke, mada važne aspekte kulturne povijesti Zagreba, te budući da je to učinila u horizontu jednako tako važne, no ipak samo gole faktografije, proširenje i vrijednosno-smisleno produbljene interpretacije onoga što je ona historiografski započela, sadržajno sintetički tek predstoji.

35

Formulacija kako hrvatski »Mediteranac pokazuje živ interes za sudbinu panonskih Hrvata« navedena je prema knjizi Slobodan PROSPEROV-NOVAK, *Povijest hrvatske književnosti*, Golden Marketing, Zagreb 2003., str. 58 (spram koje, inače, navlastito za novija razdoblja, valja biti kritičan). Posvetu što ju je taj mletački »kapetan najmljenih konjanika hrvatskih (capitaneus equitum Croa-

torum)« uputio Zrinskom, podjednako ističu Kombol, Ježić i Frangeš. Ježić osim toga tvrdi (*Hrvatska književnost 1100–1941*, Zagreb 1944.) da je Karnarutićev spjev »prva epska pjesan iz hrvatske povijesti u našoj književnosti« (op. cit., str. 104). Možda prestrog, no ipak najljepši prikaz Karnarutića dao je Kombol, posebno ističući kako je Karnarutić spjev *Smrt Pirama i Tižbe* posvetio Šibenčaninu Antunu Vrančiću, »biskupu ostrogonskom«, uglednom dostojanstveniku i državnom službeniku na kraljevskom Budimskom dvoru, čime je dodatno istaknut još jedan poseban sklop odnosa hrvatskoga juga i sjevera. Vidi KOMBOL, *Hrvatska književnost do narodnog preporoda*, Zagreb 1945. (prvo je izdanje raritet, jer je cijela naklada po svršetku drugog svjetskog rata prije distribucije kao nepoćudna – uništena; ovdje citiramo drugo izdanje, Zagreb 1961., str. 168). Začudo, književne historiografije rijetko spominju da su Vrančićevi odnosi spram budimskog dvora, osim oficijelnog, imali još i privatno intimni, emocionalno-sentimentalni karakter.

36

Zoran GREGUREK, *Lobor mijenja hrvatsku povijest*; arheološka istraživanja gotičke crkve Majke Božje Gorske, *Vjesnik*, Zagreb 3. listopada 2004., godište LXV., broj 20 412., str. 16. – Marija ŠIŠA VIVEK, voditeljica istraživanja, osim nalaza iz antike posebno ističe one iz rane romanike, a s ponosom naglašava »naše veliko otkriće su *desetak* ulomaka *starohrvatskog pletera* – (jer) dosad su u sjevernoj Hrvatskoj nađena samo tri« (kurziv Z. P.). Također je i Marija BUZOV govorila već prije o nalazima tropleta u sjevernoj Hrvatskoj razmatranjem *Problema povijesnog kontinuiteta i diskontinuiteta u Sisciji*, objavljenom, nažalost, gotovo marginalno u *Zborniku* priopćenja hrvatskih povjesničara umjetnosti na njihovu prvom kongresu održanom 15.–17. studenoga 2001., u izdanju Instituta za povijest umjetnosti, Zagreb 2004., strana 463–468.

otkriven temelj romaničke crkve?³⁷ Zar je moguće da u svim tim do danas dokumentiranim crkvama i samostanima nije bilo – smiješno je reći – pismenih ljudi? Spomenimo: odavno poznat lokalitet Rudine, zaseok Sv. Martin, zatim opatija Kutjevo, pa Ružica-grad, Šarengrad, kraljevski Ilok, Bapska, Morović, Stari Mikanovci, Erdut, Bijela, da ne nabrajamo drugo. Sve prije dolaska Turaka. U vrijeme Turaka kontinuirano djeluju samostani Velika i Našice. (Za ilustraciju vidjeti fotomonografije *Slavonija I–II.*, kipara Vanje Radauša s predgovorom Andrije Mohorovičića, izdanje JAZU, Zagreb 1973.–1975.). Gdje su te crkvene knjige, gdje su tekstovi makar samo i vjerski (ali pitamo i za svjetovne) od romanike do visoke gotike? To što povijest hrvatske likovne umjetnosti, zajedno s crkvenom i političkom poviješću nema uredno evidentirano graditeljstvo sjeverne Hrvatske – velika je insuficijencija i nevolja za koju više nema opravdavanja, kako za Hrvate kao narod u cjelini tako i navlastito za »hrvatsku« »intelektualnu elitu« i sve pripadne »struke«. Neapsolvirana i nepostojeća povijest hrvatske likovne umjetnosti sugerira nepostojanje povijesno zbiljskih artefakata. Gotovo da postoji uzajamno podupiranje u sugestiji, predrasudi predrasudâ kako ne postoje (ili nisu postojali) tekstovi koje valja književno-povijesno, no i filozofijski respektirati. Naravno da takvo višestruko suglasje u predrasudama nije metodološki logično, ali ni dopustivo. U tim brojnim samostanima, u tim crkvama i tim burgovima postojali su pismeni ljudi, scriptoriji, tekstovi. Oni su morali postojati i negdje moraju postojati tragovi o njima, unatoč propadanju po »zubu vremena« iz nemara ili zbog ordinarne pljačke i krađe, pa utajivanja, ili namjernih uništavanja i razaranja, što je sve za Hrvatsku posred Europe trajalo do na sam kraj 20. stoljeća. Zaprepašujuće, jer ni prije, ni za vrijeme prevlasti, a niti poslije propasti Osmanlijskog carstva, Hrvatska ne bijaše tek neki *Randgebiet*, kako se to uvijek iznova hoće, ili kako ju se namjerno anonimizirajući – što je opravdano mrka opomena pjesnika Štambuka – »olako zove *regijom*«. Jer je ona, zajedno sa svim interferencijama, osebujno zapadnjački srednjoeuropskom.

Kristeler je svojedobno upozorio na postojanje stanovite opsežne (načelno i većinom vjerske) literature, dakle pisane riječi, u Italiji 15. stoljeća, o kojoj se ne vodi briga niti je navode povjesničari literature i kulture, a kojoj bi trebalo posvetiti posebna istraživanja.³⁸ Za sjevernu Hrvatsku to upozorenje vrijedi višestruko ekstenzivnije, kako za stoljećâ prije, tako i ona poslije, a podjednako i za stoljeće u kojem Pannonius figurira kao izuzetna pojava – i upozorenje. Njegova osoba i njegovi tekstovi nisu nešto zalutalo u hrvatsku povijest, nego su bitni dio njezine kulturne i nacionalne okosnice, te stoga još više indikacija! Do relevantnih tekstova za sjevernu Hrvatsku treba se doći makar indirektnim putem, preko arheologije i povijesti likovnih umjetnosti. Dakako, i glazbe i glazbene teorije, odnosno historiografije. Ali u tom pogledu zakazala je kompletna hrvatska mediavelistika, pa stoga ni s interpretacijama humanizma i renesanse, u što je uloženo mnogo truda, nije sve dovedeno na završnu razinu »prihvatljivosti«. Nužno je proširiti historiografske horizonte i učiniti sveobuhvatnijom i valjanije interpretiranom konfiguraciju faktografije. Potrebni su dodatni uvidi uz inovirane interpretacije naročito pojedinih autora i djela, kao i epohe u cjelini, temeljem uvida i tumačenja za prethodna stoljeća.

Relevantnost tekstova Janusa Pannoniusa nije upitna ni u književnom, a, nastojali smo pokazati, niti u filozofijsko-estetičkom aspektu. Ali cjelinu Pannoniusova opusa treba učiniti dostupnom hrvatskom čitatelju. Ne tek u »antologijskom« izboru, bez cenzuriranja, navlastito ne u modusima kao

što je, primjerice, projugoslavenski hrvatski »expertni« filolog 19. stoljeća Vatroslav Jagić cenzurirao i k tome pogrešno jezično interpretirao Frana Krstu Frankopana. Kombol kaže da kod Pannoniusa ima i lascivnih tekstova, no u hrvatskom izdanju Šopovih prijevoda nema ni takvih, ali niti uopće ikakvih ljubavnih Pannoniusovih stihova. Možda »lascivni« tekstovi neće posebno ili jače mijenjati opću sliku i rang opusa Pannoniusova, a vjerojatno nisu tek jedino oni to što nedostaje od cjeline. Ipak, u vrijeme kada dio hrvatske i europske, pa i svjetske književnosti programatski plasira, gotovo nameće literaturu i umjetnost uopće na granici pornografije, zamjenjujući svojodobno »epatiranje« »malograđanske«, odnosno »građanske«, »buržijske« publike šok-seksizmom ikonografije i leksike, ponekad rafiniranije, no sve češće s proračunatom porabom svega onoga što se nekad smatralo vulgarnošću ili čak blasfemičnim, kadkad dosjetljivo, a samo rijetko i duhovito, ali isto tako bez skrupula i bezobzirno primitivno u lošem značenju riječi, a sve prečesto garnirano visokoparnim psihoanalitičkom trabunjanjem – u to i takovo vrijeme same od sebe izranjaju sugestije kako uvid u cjelinu Pannoniusova opusa, zajedno s »lascivnom« dionicom, zasigurno ipak ne bi bio bez ikakvog refleksa za crtu Pannoniusova kako pjesničkog tako i estetičkog, no i svjetonazornog karaktera; napokon i na karakteristiku epohe: upravo u diakronijskoj povijesnoj konfrontaciji njegova negdašnjeg i našeg »suvremenog«, a zapravo istog, zajedničkog nam svijeta. Zašto, uostalom, uskraćujemo i opusu i osobi Pannoniusa relevantnost erotskog?

U strogo filozofijskom pogledu držimo da Kombol nije u pravu kad kaže kako »neposrednih tragova platonizma – *respective* neoplatonizma (op. Z.P.) – nema u Pannoniusovoj poeziji osim u elegiji *O svojoj duši*«, jer »tragova platonizma« prema našem uvidu ima i na nizu drugih mjesta, dok mu vlastite poglede nalazimo još u iskazima o drugim filozofima i filozofemima, zbog čega i držimo da Pannoniusa treba, osim u poetološkom smislu, interpretirati i kao filozofa.³⁹ Stihovi *De animam suam*, dakako, vrlo su karakteristični, ali, barem se nama tako čini, bez dubokog su osobnog egzistencijalnog pathosa i misaone originalnosti poeme *De conditione humana*, čemu navlastito još valja dodati jasne Pannoniusove uvide u este-

37

»Profesor Dubravka SOKAČ-ŠTIMAC, ravnateljica požeškog muzeja, otkrila je u općinskome mjestu (selu) Kaptol temelje srednjovjekovne crkve koji svjedoče da je na tome mjestu (unutar zidina burga iz predturskog doba – op. Z. P.) od davnina bio u Hrvatskoj (osim zagrebačkog i) požeški Kaptol«. Vladimir HAMMER, *Otkriveni temelji srednjovjekovne crkve u požeškoj Zlatnoj dolini*, *Vjesnik*, Zagreb 24.10. 1999., str. 19. Utvrdu na obronku Kaptol dosad se neodređeno datiralo u 14. ili 15. stoljeće, ali ne bi bila nevjerojatnom ni ranija datacija. (U istočnom dijelu južne fronte bio je dvorac u funkciji do 1945., kao i sačuvani korpus velike barokne crkve s dvije kupole u lađi uzduž zapadnog bedema, koja je, iako izvan funkcije, do 1945. bila građevinski uočavana i služila kao žitnica.

38

Paul Oskar KRISTELLER, *Humanismus und Renaissance*, II., poglavlje XXII., »Der

italienische Humanismus und seine Bedeutung«, Fink Verlag, München 1976., str. 259. – Za sva hrvatska etnička područja treba pri sabiranju dosad nepoznatih tekstova uzeti u obzir, s razlikom spram jednoznačnog primjera Italije, sve povijesne kulturne interferencije, nu ne kao »multikulti« program, nego kao povijesne suodrednice oblikovanja vlastitoga hrvatsko-europskog identiteta.

39

Mihovil KOMBOL, Predgovor za knjigu: Ivan ČESMIČKI (Ianus PANNONIUS), *Pjesme i epigrami*, tekst i prijevod (preveo Nikola Šop), *Hrvatski latinisti*, knjiga 2., izdanje JAZU, Zagreb 1951., str. IXX. – Kombol govori o pjesmi koju apostrofira 1992. i Ljerka Schiffler (vidi bilješku 22). Podrazumijeva se Elegija XIC., *De animam suam* (O svojoj duši), u hrvatskom izdanju str. 94-97.

tičke probleme, *mimo čega nema pravog razumijevanja ni njegove filozofije ni poezije*. Kombolovo pak upozorenje na istome mjestu da se Fannionius vjerojatno »1465. u Firenci upoznao i s Marciliom Ficinom, koji mu je 1469. posvetio svoj komentar *Simposija*«, jedna je od brojnih eminentno smislom bogatih faktografskih danosti koje su već kao »vanjski« znak poticaj na potrebu da se o Janusu Pannoniusu vodi briga unutar historiografije hrvatske filozofije. A, budući da je riječ baš o Platonovu *Simposiju*, gdje općenito, kako znamo, raspravlja o *erosu*, a navlastito i u Sokratovu izlaganju o *ideji ljepote*, očito je uzajamnost u kontaktu tako izrazitih istaknutih humanističko-renesansnih europskih osobnosti podrazumijevala i čisto filozofijske, no i posebno estetičke preokupacije. Izostane li pozitivno sadržajno akceptiranje cjeline svih tih filozofijsko-estetičkih momenata – *nema ispravnog uvida ni u hrvatski ni u europski historiografski kontekst humanističko-renesansne epohalne zbilje*.

Za nas danas iz razloga povijesnih, političko-povijesnih i kulturno-povijesnih, iz horizonta povijesti filozofije i povijesti književnosti, podjednako hrvatske kao i europske, nije svejedno da je jedan od znanaca Ficina bio Janus Pannonius Croata. Nisu međutim zanemarive niti već prije ovdje navođene okolnosti, da je taj Croata bio znanac slikara Mantegnae i da se dopisivao s članovima aristokratsko-velikaške obitelji Strozzi.⁴⁰ Nije dakako nepoznato ni to da se Janus Pannonius, prema dosadašnjim istraživanjima, odnosno interpretacijama, sam za sebe, nije koristio nominacijom – Croata. Nu postoji dovoljno faktografskih podataka iz kojih znamo da je bio Hrvat i da mu je domovina Hrvatska, te da pripada hrvatskoj kulturnoj, političkoj, pjesničkoj, dakle i filozofijsko-estetičkoj povijesti – hrvatskoj kao i mađarskoj. U tome nema sporenja. To, da je Pannonius bio Croata – i kao biskup u Pečuhu, i kao čovjek budimskog dvora, i kao slavonski, dakle hrvatski ban (prorex), pa stoga i kao filozof, estetičar i pjesnik – *nužno* je no i opravdano naglašavati, možda samo kao prolaznu pragmatičnu potrebu, jer se i u političkoj i kulturološkoj, pjesničkoj i filozofijsko-estetičkoj historiografiji za povijesni nastup Janusa Pannoniusa u tom sklopu »činjenica« prečesto »zaboravlja« (zar baš uvijek slučajno?) napomenuti da je ugarski kralj bio zapravo hrvatsko-ugarski kralj, a da je budimski dvor bio i ugarsko-hrvatski kraljevski dvor, i to ne jedino kao rezultat ugarskih ratnih pohoda nego i na temelju hrvatskih vlastitih magnatskih odluka (ne samo jedanput) i ne samo jednog hrvatskog sabora; danas bismo rekli, odluka hrvatskog parlamenta ili senata. Opravdano je to utoliko više jer se Janus »u novoodkrivenim rukopisima iz Seville naziva JOANNES PANNONIUS VITESIUS«, dakle Ivan Panonac Vitez, gdje ovo Vitez – osim što upućuje na obiteljsko ime ujaka mu Viteza od Sredne – u autentičnom hrvatskom jeziku označava i vojno-plemički status (Hidalgo, Ritter).⁴¹ Nacionalno, Pannoniusa »identificira i stih na početku važnog leipziškog kodeksa iz XV. stoljeća«, što dakako nije ni razlog niti argument za provokativno pravljenje zbrke tvrdeći kako »tradicionalni oblik obiteljskog imena (Česmički) zacijelo nije točan«; jer ipak naime stoji naziv »de Cheszmicza«, iz čega se s punim pravom svojedobno zaključilo, a razložito i ubuduće zaključuje da je Pannoniusova obitelj podrijetlom iz Česmice kod Čazme. Zato je do daljnega korisno pragmatički distinktivno, u stanovitim općim tendencijama »europskih« prigušivanja i zataškavanja nacionalnih identiteta, bar privremeno (i dok je) potrebno upozoravati da je Janus Pannonius – Croata. Dakle, sugestiju ispisivanja imena kao Janus Pannonius Croata u hrvatskoj filozofijsko-estetičkoj historiografiji ne treba optuživati

kao nepoznavanje ili »fabriciranje« činjenica, niti kao neku nacionalnu »nacionalističku« ekscesivnost, nego kao utilitarnu konvenciju nominiranja svrsishodnu znanstvenoj historiografiji sve dok ne bude napisana jedna normalna uporabiva cjelovita povijest hrvatske filozofije i podjednako potrebna cjelovita povijest hrvatske filozofije, kao i podjednako potrebna cjelovita povijest hrvatske estetike, te dok se u europskim i svjetskim historiografijama, odnosno kartotekama, leksikonima, enciklopedijama i bazama elektronskih podataka – pa i u sveučilišnim predavaonicama! – iskristalizirano ne razjasni te jasno eksplicite označi kojem su narodu pripadali mnogobrojni istaknuti sudionici i tvorci humanističko-renesansne, europske i zapadnoeuropske kulture uopće, ne samo iz mediteransko-dalmatinsko-ilirske nego i panonsko-dalmatinsko-ilirske srednjoeuropske »regije«. U suprotnom je hrvatska filozofijsko-estetička i kulturna povijest osiromašena, europska i svjetska pak falsificirana. Jer čini se da je još uvijek aktuelnim Pannoniusov zavjerenički božanski sila:

*Molim te, smiluj se već tim
Panoncima umornim,
O, Oče...*

Tri stoljeća poslije Janusa Pannoniusa, eksplicite će u povijesnom hrvatskom latinitetu progovoriti svojim *Jesenjim plodovima* (tj. uz naslov *Fructus auctomnales*) opet o »panonskom Parnasu« također jedan panonsko-hrvatski pjesnik i važan znanstvenik Matija Petar Katančić (1750–1825), pisac neoklasicističke poetike »o ilirskom pjesništvu« (*De poesi Illyrica libellus ad leges aesthaticae exactus*) i prvi prevoditelj *prve tiskom objavljene* cjelokupne Biblije u autentičnom hrvatskom jeziku (ikavicom)! Panonski Helikon i Parnas nije više presušio ni u 19. niti u 20. stoljeću... Matoš, Galović, Cesić, Cesarec, Krleža, Kozarčanin... Ali ni na početku 21. stoljeća za Hrvate i »umorne Pannonce« nema objavljenih *Sveukupnih djela* ni Janusa Pannoniusa, no isto tako niti fra Matije Petra Katančića. Ni Joanes Pannonius Vitesius, a niti tri stoljeća kasnije Matija Petar Katančić, uz danas brojne i moćne nakladničke kuće, te brojne, visoke moćne kulturne i znanstvene institucije, Hrvati nisu dobili u Hrvatskoj na hrvatskom i latinskom jeziku svima dostupna njihova *Opera omnia*. Gotovo se javlja sumnja da za takav

40

Nijedna povijest zapadnjačke kulture, odnosno povijesti umjetnosti, ne može ne spomenuti veliku važnost A. Mantegna za renesansno slikarstvo (u novijim ocjenama ta je relevantnost sve naglašenija), kao niti činjenicu da je u Firenzi Palazzo Strozzi jedna od najizrazitijih paradigmi svjetovne renesansne arhitekture u cjelokupnoj povijesti europskog graditeljstva. Širem hrvatskom čitateljstvu taj primjer bio je poznat u vrijeme objavljivanja hrvatskog izdanja Pannoniusa (kada se još nije baš tako lako i često iz ex-Jugoslavije moglo putovati u Italiju), prema knjizi: Max OSBORN, *Povijest umjetnosti, kratki pregled njezinih glavnih epoha* (prijevod I. Hergešić i F. Jelašić), izvanredno izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1934., dakle iz vremena kada je Matica istinski optimalno ispunjavala svoju kulturološku zadaću. Za *Palazzo Strozzi u Firenzi* vidjeti vrlo efektanu reprodukciju (fotografiju) na str 113. Gradnja palače je počela

oko 1489., dakle poslije Pannoniusove smrti, pa je za nju Česmički znao možda jedino u planovima i nacrtima, nu možda ni to... ali nama je ovdje važno istaknuti moć i rang, te kulturološku funkciju porodice ili obitelji s čijim je članovima – kako je već ovdje naglašeno – i formalno i sadržajno, Pannonius bio u najtješnjoj vezi, pa i u za nas važnom pisanom, epistolarnom kontaktu.

41

Podatak za »novoodkrivene rukopise u Seville« na kojima se Janus Pannonius bilježi kao Janus Pannonius Vitesius (Ivan Panonac Vitez) navodimo prema (nepodpisanom) članku o Pannoniusu, objavljenom u *Hrvatska opća enciklopedija*, Svezak 5., Hu-Km, Zagreb 2003., str. 288. – Upozorenje na varijacije značenja riječi *vitez* u hrvatskom jeziku dodao Z.P.

»podvig« nema u ovoj »europskoj regiji« više ni dovoljno snage niti za tako nešto dorađanih, kvalificiranih ljudi.

A pribojavati se čak, da bi se na veliku našu žalost, a očito na veliko veselje mnogih, nakon pola milenija u ovoj našoj »europskoj regiji«, na »jugoistoku Europe« i »zapadnome Balkanu« moglo indicirati zastrašujuće znakove sugestijâ kako za »plodove srca i uma« Janusa Pannoniusa nema – navodno – više ni prave potrebe. Zato Te doista molimo: »smiluj se tim umornim Panoncima (hrvatskim), o, Oče«...

Ivan Pannonac Vitez umro je kao politički bjegunac, »politički nepodoban«, na Medvedgradu iznad Zagreba: u srednjovjekovno-renesansnom burgu kojemu se vidljivi ostatci još vrlo visokih autentičnih bedema branič-kule urušile s nemara i zapuštenosti pred našim očima tek u drugoj polovici 20. stoljeća. Slučajno? Ni slučajno!

Ostade, međutim, ipak obvezom kulture i znanosti učiniti svim Hrvatima pristupačnim sva djela Janusa Pannoniusa. Pa kako teče povijesno vrijeme postade već novom dodatnom neispunjenom obvezom, osim spram Pannoniusa i Katančića, odužiti se učinivši pristupnim, s potpunim interpretacijama i prezentacijama, cjelovite opuse još dvojice velikih Pannonaca: njihovih, naime, djela najviših europskih i hrvatskih dometa slikarskoga kista i književnoga pera – djela koja nastadoše u dvadesetom stoljeću, a svojom ljepotom gotovo isto kao i eho opusa Janusa Pannoniusa emaniraju iste lamentacije, sada, eto, i u »modernim vremenima«. Jedan od njih, pictor Miroslav Kraljević (1885.–1913.) zavičajem je iz onog dijela Panonije što ju Latini prozvaše *Vallis Aurea*, dok drugi majstor pera i kista Ljubo Babić (1890.–1974.) bijaše rodom »z naših (panonskih, kajkavskih horvatsko-‘mezopotamskih’) bregov«. Prem ne bijahu baš doslovce rebelli poput Pannoniusa, čini se kao da ih je pratila, uostalom kao i gostioničarskog sina iz Horvata, Josipa Račića (1885.–1908.), neka puntarska neodređena »karakteristika« – p. v. Politisch verdächtig! Ergo, sumnjivi, »politički nepodobni«. Čini se da je upravo stoga u doba tragičnih povijesno najvećih hrvatskih exodusa, Ljubo Babić po drugi put u svom životu, kao Croata za sebe i za svoje mnoge od umjetničkih kolega iz vlastite perspektive, ali kao da govori za Pannoniusa, o Pannoniusu, i o brojnim drugim hrvatskim Pannoniusima, latinski, latinistički konstatirao: *extra Croatiam non est vita; si est ita, non est vita*. Pišući, naime sredinom dvadesetog stoljeća svoj sugestivni *Colloque sentimentale, die nono julii MCMLI.*, na Dančama, u Dubrovniku, taj kontinentalac i Panonac iz kajkavske »regije«, govori o slikaru Božidareviću otkrivajući njegov (auto)portrait kao odblesak na maču Sv. Martina, te kaže za važnost i ljepotu njegovih djela: »Ispovjedio si svoju sudbinu, a znaj da si još više ostvario; zabilježivši svoju sudbinu ostavio si istovremeno simbol našeg cjelokupnog trajanja. Izrekao si istinu za sve nas kroz vjekove... Ta stravična istina, taj simbol, na oštrici mača u odsjevu zrcalnog čelika traje... Isertana je to slika naše tamne i gorke vjekovne sudbine – hrvatske sudbine.«⁴² Zato Babić sredinom dvadesetog stoljeća ponavlja vapaj psalmiste drevnom latinštinom, ponavljajući molitvu Česmičkog za umorne Panonce: »*Exaudi, Deus, orationem meam, et ne despexertis deprecationem meam, Intende mihi, et exaudi me...*« S tim da ne zaboravimo kako je Nikola Božidarević Dubrovčanin (oko 1460.–1518.) živio u isto vrijeme kad i Ludovicus Cervia Tubero i bio neposredno prva slijedeća generacija hrvatskih renesansnih umjetnika poslije Janusa Pannoniusa.

Zagreb, 26. lipnja 2004.

Zlatko Posavac

Humanismus- und Renaissance-Ästhetik
Janus Pannonius Vitez Česmički

Ruhm und Tragik (kroatischen) Pannoniens

Janus Pannonius (Ivan Vitez Česmički 1434–1472), der in Kroatien geboren und gestorben ist, dichtete in Latein und wird im gleichen Maße als einer der hervorragendsten Vertreter sowohl der ungarischen als auch der kroatischen Kultur des Humanismus und der Renaissance angesehen. Obwohl er seinen Ausdruck in brillanten Versen fand, enthalten seine Dichterwerke gedanklich klar artikulierte neue und für seine Zeit sehr charakteristische philosophische und vor allem ästhetische Anschauungen. Seine Gedanken hat er in Epigrammen abgefasst, aber zur Illustration seiner explizit ausgedrückten ästhetischen Ansichten sind wenigstens einige seiner Elegien anzuführen, wie z.B. Episteln unter dem Titel *Ad Vespasianum Strozam* (XX-XXII) und das Lobgedicht *Laus Andreae Mantignae Pictoris* (XVI), und zur Illustration seiner philosophischen Ansichten wenigstens *De rerum humanarum conditione* (Elegie XXXI) sowie jene Verse, in denen er sich namentlich auf bestimmte Philosophen beruft (Plato, Ficino u.a.).

Pannonius' ästhetische Ansichten können grundsätzlich als platonistisch bzw. teilweise neo-platonistisch betrachtet werden, jedoch humanistischer Provenienz und jener der Renaissance. Eine der grundlegenden ästhetischen Kategorien Pannonius' ist *Mimesis*, aber ohne denjenigen Aspekt des Begriffs, der bei Plato negativ ist. Pannonius – auf Spuren von Plato – bevorzugt *Epik*, weil er von großen und wichtigen historischen Ereignissen, Helden, heldenhaften, ehrenhaften und glorreichen Taten seiner Ahnen und Zeitgenossen dichtet, die jederzeit als Vorbild gelten können. Obwohl er meistens von Krigern spricht, zieht er Frieden dem Krieg vor. Janus Pannonius sagt ausdrücklich, dass er *der Liebeslyrik nicht abgeneigt ist*, die wiederum größtenteils im Stil von Petrarca verfasst wird, aber dass er sie nicht vorzieht. Obwohl er in Latein schreibt, akzeptiert er die dichterisch ausgedrückte Schönheit in jeder Sprache. Er achtet die Natur, schätzt jedoch mehr die Kunst. Als wahrer Humanist *würdigt er die Ideale der Antike*, sagt aber auch, dass *»das Neue, das geschaffen wird, immer schöner sei«*. Zu Pannonius' Zeiten erhalten bildende Künste, die bis zu diesem Zeitpunkt als *artes liberales* nicht geschätzt wurden, innovative historische Impulse, und es sollte hervorgehoben werden, dass Pannonius in seinem Lobgedicht *Mantigni* die Malerei höher einstuft und sie mit anderen geschätzten Künsten und Fertigkeiten ausgleicht – geschichtlich parallel mit Alberti, aber vor da Vinci und Dürer.

Nebst seiner ästhetischen und dichterischen darf auch die allgemein gültige kulturhistorische Bedeutung Pannonius' nicht vergessen werden, vor allem im Hinblick auf seine aktive Teilnahme an geistigen Bewegungen im Zeitalter des Humanismus und der Renaissance. Je näher wir uns mit seinem Leben und Werken befassen, desto klarer erkennen wir die Errungenschaften dieser Epoche im Norden Kroatiens. Hier sollte aber ebenfalls erwähnt werden, dass das nördliche Kroatien mit dem Süden und dem südlichen Kroatien verbunden war, wovon Ragusaner Ludovik Cerva Tubero (1459–1527), der die Werke Pannonius' kennt und hochachtet, obwohl sie zu jener Zeit noch nicht gedruckt wurden, gewissermaßen historiographisch zeugt. All diese Tatsachen widersprechen den eingefahrenen und aufgezwungenen ungenauen Vorstellungen von der Uneinigkeit zwischen dem südlichen und dem nördlichen Kroatien, sowie den ungenauen Behauptungen und Verallgemeinerungen, dass das nördliche Kroatien weniger entwickelt und demnach auch kulturell zweitrangig sei. Diese Gedanken postulieren weitere Forschungen, sowie tieferes und näheres Befassen mit Pannonius' äußerst begabtem Opus vom ästhetischen und philosophischen Aspekt her, das keineswegs ohne Resonanz blieb. Daraus ergibt sich noch die offensichtlich unvermeidliche Notwendigkeit einer intensiven positiven Reinterpretation sowohl der Person und des Opus' von Pannonius als auch einer Reihe von oben erwähnten und noch deutlich offenen Fragen und

Problemen, d.h. einer historiographischen Reinterpretation der kroatischen Kultur zu Pannonius' Zeiten und vor allem jener Kultur des nördlichen Kroatiens – des sog. Pannonischen Kroatiens – sowie vorhergehender historischer Epochen im allgemeinen.